

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

3

XII

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1964

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

Anna Kostková, K niektorým otázkam spôsobu života partizánov počas Slovenského národného povstania — — — — —	339
Ján Michálek, Spomienkové rozprávanie o Slovenskom národnom povstaní — — —	397
Svetozár Švehlák, Príspevok k štúdiu partizánskych piesní — — — — —	431
Ľubica Droppová, Z baladickéj tvorby viažúcej sa k Slovenskému národnému povstaniu — — — — —	448
Ján Michálek, K pôvodu partizánskej piesne <i>Tichá noc, tmavá noc</i> — — — — —	454
Soňa Kovačevičová, Z histórie a kultúry dedín zapojených do Slovenského národného povstania — — — — —	457
ROZHLADY	
Konferencia o problematike dejín ľudovej kultúry na Slovensku — — — — —	493
Docent dr. Viliam Pražák 75 ročný — — — — —	526
Ester Plicková, Naivné umenie — — — — —	527
Ján Mjartan, Ústredný archív pre dejiny poľnohospodárskeho náradia — — — — —	529
Théodor Ghitan — Mihai Marina, Zprávy z 18. storočia o slovenských olejkároch a podomových remeselníkoch na území dnešného Rumunska — — — — —	529
Elena Prandová, Prírastky v archívnom fonde NÚ SAV 1962—1964. — — — — —	531
RECENZIE A REFERÁTY	
Ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku (V. Frolec) — — — — —	547
A. Polonec, Slovenské valašky, fokoše a čakany (V. Valentová) — — — — —	550
Sborník Slovenského národného múzea, Etnografia 4 (J. Pátková) — — — — —	551
Múzeum — metodický, študijný a informačný materiál (J. Podolák) — — — — —	552
Védecké práce Zemědělského muzea I—III (J. Podolák) — — — — —	554
J. Ország-Vranecký, A měl sem já písčalenku (L. Leng) — — — — —	555
V. Novak, Slovenská ľudska kultura (J. Podolák) — — — — —	557
E. Deutschmann, Lausitzer Holzbaukunst (J. Mjartan) — — — — —	558
E. J. Dockstader, Indian Art in America (J. Pátková) — — — — —	559

СОДЕРЖАНИЕ

Anna Kostková, K некторым вопросам уклада жизни партизанов во время Словацкого народного восстания	339
Ян Михалеk, Рассказы из воспоминаний о Словацком народном восстании	397
Светозар Швeглак, Статья по изучению партизанских песен	431
Любица Дроппова, Из балладического творчества в связи со Словацким народным восстанием	448
Ян Михалеk, К происхождению партизанской песни <i>Тихая ночь, темная ночь</i>	454
Соња Ковачeвичова, Из истории и культуры деревень участвовавших в Словацком народном восстании	457
ОБЗОРЫ	
Конференция по проблематике истории народной культуры в Словакии	493
Доц. д-р Вилиам Пражак, к его 75-летию	526
Эстер Плицкова, Наивное искусство	527
Ян Мjртан Центральный архив по истории сельскохозяйственных орудий	529
Теодор Гхитан — Мигай Марина, Хроника 18 столетия о словацких разносчиках масла и ремесленниках (которые предлагали свою работу по домам-подомные) на территории теперешней Румынии	529
Елена Прадова, Пополнение архивного фонда Этнографического института 1962—1964 гг.	531
РЕЦЕНЗИИ и РЕФЕРАТЫ	547

INHALT

Anna Kostková, Zu einigen Fragen der Lebensweise der Partisane in der Zeit des Slowakischen Nationalen Aufstandes — — — — —	339
---	-----

Obálka: Kalište, okr. Banská Bystrica. Foto L. Borodáč 1962.

Frontispice: Nemecká, pomník Slovenského národného povstania. Foto L. Borodáč.

**K NIEKTORÝM OTÁZKAM SPÔSOBU ŽIVOTA PARTIZÁNOV
POČAS SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO POVSTANIA****SUR CERTAINS ASPECTS DE LA VIE DES PARTISANS PENDANT
LE SOULÈVEMENT NATIONAL SLOVAQUE**

ANNA KOSTKOVÁ

Národopisný ústav SAV Bratislava

Týmto príspevkom chcela by som vzbudiť predstavu o najzákladnejších črtách života partizánov a ich bezprostredných spolupracovníkov počas Slovenského národného povstania. Pokúsim sa podať obraz niektorých stránok života partizánov a ľudu v tomto historickom období, ktorým sa začína prvá kapitola dejín našej socialistickej spoločnosti. V Slovenskom národnom povstaní ľud i jeho vedenie hľadali urputne v dlhšom časovom rozpätí také riešenia a formy partizánskeho boja, ktoré by skoncovali so zdanlivou pasívnosťou národa. Skúšali sa rôzne prostriedky a metódy, ako využiť skúsenosti ľudu na obranu a oslobodenie vlasti od fašistických okupantov.

Presvedčenie pokrokových zložiek národa, odbojová jednota i vôľa nezjavili sa len samy od seba, bolo ich treba podnecovať, organizovať a takrečeno vykováť energickým úsilím vedúcej sily celého odboja. Národ dobre vedel, že je potrebné vytvoriť takú účinnú aktívnu obranu v tyľ nepriateľa na našom území, ktorá bude nepriateľovi škodiť a demoralizovať ho, a urýchli tým príchod Červenej armády a definitívne oslobodenie našej vlasti.

Po horách sa postupne zapalovali partizánske ohne, ožívali zemnice a polozemnice, zemľanky, bunkre, zruby a slovenský národ sa chystal na stretnutie tvárou v tvár okupantovi.

Vznik a organizácia partizánskeho hnutia, ako aj ozbrojený boj partizánov a aktívny odpor nášho ľudu proti fašistickým okupantom sú nesporným svedectvom toho, že bolo nutné vykonať nemalý kus obetavej cesty, rozvinúť veľké tvorivé úsilie a húževnato prekonávať rôzne prekážky, aby sa partizánsky spôsob boja uplatnil v čo najširšom rozsahu a údernosti.

Už r. 1942 z poverenia ÚV KSS znova prepracúvajú pracovníci odboja návrhy organizačného poriadku, ktorý dostal názov *Organizačný štatút bojových jánošíkovských družín* a ktorý obsahoval základné organizačné smernice pre vytváranie bojových družín a partizánskych oddielov. Je iste príznačné, ako v samých prvých počiatkoch partizánskeho hnutia na Slovensku ožíva odbojová tradícia jánošíkovská, ktorá nepochybne zohrala významnú úlohu pri ideovej príprave národnooslobodzovacieho boja.

Ukázalo sa, že v povedomí národa sú živou a hybnou silou i tradície obrodne-cké, buditeľské. Organickou a neodlučiteľnou zložkou slovenského národného povedomia bolo aj jeho povedomie príbuzenstva s bratským národom českým a so širokým svetom slovanským. Politika Nemcov i domácich kolaborantov otriasla týmto živým svedomím národa. Toto všetko umožnilo pochopiť, prečo avantgardné a vedúce sily národa mohli podchytiť a zorganizovať široké masy, prebudiť a vystupňovať v nich odhodlaného ducha odporu.

Pravda, priamych skúseností s partizánskym hnutím, s jeho formami, metódami a prostriedkami, u nás takmer nebolo.

Odhodlanie nášho ľudu zbaviť sa klérofašizmu a fašizmu vôbec začína zjávne narastať už v rokoch 1941—1942. Pravda, priaznivé podmienky pre toto odhodlanie a skutočné rozsiahle prípravy partizánskeho hnutia na Slovensku nastali až po slávnom víťazstve sovietskych vojsk pri Stalingrade v zimnej ofenzíve Červenej armády 1942—1943. Všetky predpoklady pre široké rozvinutie národnoslobodzovacieho boja na našom území boli mnoho ráz znásobené presvedčením sa o závažnej a neodškriepiteľnej skutočnosti, že národ bol zavedený a ľudáckymi vodcami zapredaný. Revolučná česť nášho ľudu sa prihlásila sama. Národ sa v týchto časoch spamätal, politicky napriamril a morálne zjednotil, vyrástol. Účinná spolupráca ľudu s partizánskymi bojovníkmi prenikavo ovplyvňovala celý chod udalostí v Slovenskom národnom povstaní až do víťazného príchodu Červenej armády na územie ČSR. V tomto čase tvorivých potencií nášho ľudu za najpozoruhodnejšie činy považujeme okrem bojových úspechov najmä riešenie dôležitých životných otázok bezprostredne súvisiacich s formou partizánskeho boja.

Práce našej historiografie o Slovenskom národnom povstaní podávajú kvantitatívny a kvalitatívny obraz rastu partizánskeho hnutia a jeho úlohu v Povstaní, poukazujú na jeho význam pre oslobodzovací boj v českých krajinách a vidia ho i v kontexte medzinárodnom. Robia tak v rámci bojového i politického hodnotenia Slovenského národného povstania. Národné a sociálne oslobodenie nášho ľudu skrýva vo svojom zápase aj iné, dosiaľ neodhalené stránky života partizánov a ich spolupracovníkov.

Na túto úlohu sa podoberá etnografická veda s cieľom odkryť po dvadsaťročnom odstupe tie javy zo života partizánov a ich blízkych spolupracovníkov, ktoré bezprostredne súviseli s niektorými odvetviami ľudovej kultúry a v ktorých účastníci Povstania znovu tvorivo využívali stáročné skúsenosti i vedomosti ľudu.

Partizánski bojovníci a ich spolupracovníci si z ľudovej kultúry osvojili a tvorivo prispôbili tie fakty, ktoré boli v podmienkach boja v horách účinnejšie. Medzi ne patria predovšetkým otázky obydli, stravovania a liečenia a čiastočne i transportu. Tieto javy budeme sledovať na základe minuloročného a tohoročného terénneho výskumu, ktorý uvádzam in extenso v prameňoch priložených ku štúdiu, a to o živote brigád na Vtáčniku, v Nízkych Tatrách, v Slánskych horách, Chočskom pohorí a Vihorlate v rozmedzí rokov 1942 a 1945. Týmto príspevkom si nenárokuje úplné vyčerpanie témy, skôr by som ním chcela podnietiť hlbšie etnografické skúmanie tejto otázky na celom území Slovenska,

a tým súčasne obohatiť dôkladnejšie poznanie dejín Slovenského národného povstania o tieto skutočnosti.

Typy partizánskeho obydlia

Formy bývania partizánov boli tou najzákladnejšou podmienkou partizánskeho bytia. I keď boli v skutočnosti veľmi primitívne a konštrukčne jednoduché, plne zodpovedali svojmu účelu, a to aj napriek pomerne ťažkému prenášaníu materiálu, špecifickej to črte partizánskeho boja, pohyblivej partizánskej vojne. Rýchla adaptačná schopnosť partizánov bola základnou požiadavkou úspešného vykonávania deštruktívnych akcií v tyle nepriateľa a podmieňovala aj samu bezpečnosť partizánov.

Ostrie fašizmu sa otvorene začalo prejavovať v útokoch a represáliách proti vedúcim komunistom už v čase začatia vojny proti SSSR, aby sa takto znemožnila ilegálna činnosť KSS a KSČ. No čím väčšími rástli tieto represálie, tým viacej sa zvyšovala aj aktivita strany a ilegálnych odbojových organizácií, čo napokon vyústilo v intenzívnu prípravu organizovania partizánskych skupín.¹

Na jeseň 1943 začínali oblastné vedenia KSS sústreďovať svoje sily na prípravu partizánskej vojny na Slovensku. Tieto organizačné podujatia vznikajú v okolí Bardejova, Michaloviec, Humenného, na hornej Nitre, v okolí Sitna, v okolí Martina, v Liptove a na Orave. Na tieto miesta sústreďuje sa prisun sovietskych vojakov, utekajúcich z fašistických zajateckých táborov. Kým boli tieto skupiny početne malé, bolo celkom ľahké ich ubytovať alebo prechovávať priamo v pivniciach, na povalách, v odľahlých domoch či bytoch komunistov a ilegálnych pracovníkov. Toto sa robilo za zvýšenej ostražitosti a dôslednej konšpiratívnosti, keďže rovnako boli ohrozené životy ukrývaných i ukrývajúcich.

Na území Slovenska priamo v lesoch sa stavajú v tom čase prvé zemnice (bunkre) pod Sitnom v oblasti hornej Nitry, Sklabiny, Humenného a Giraltoviec, a to v prvom rade na úschovu stranického technického zariadenia,² ktoré sa používalo na vydávanie novín a letákov.

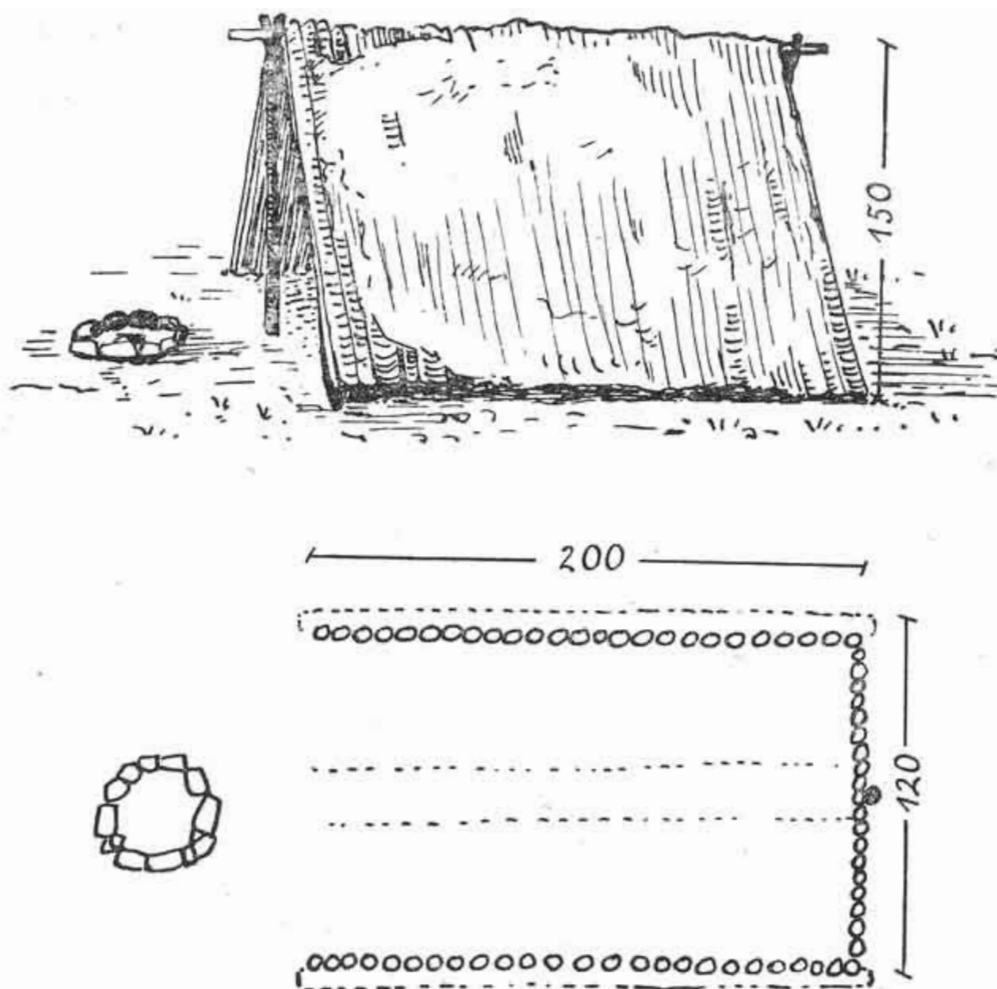
V týchto bunkroch sa okrem toho uschovávali potraviny a drobná zbraň,³ taktiež vojenský vrchný a spodný odev, deky a obuv.

Nevyhnutným predpokladom pre vyhľadanie ubytovacích možností partizánov bol prieskum dvojdňový, niekedy až trojdňový. Členovia prieskumu (rozvedka) mali vybrať stráň, úpätie alebo priamo aj hrebeň niektorého pohoria, ktoré bolo z viacerých strán chránené prírodou a prístupné len z jednej, najviac z dvoch obcí, niekedy vzdialených aj desiatky kilometrov. Obce sa v takomto prípade

¹ „Často v kočiariku pod dieťaťom viezla som ilegálne letáky, ktoré som v meste rozhodila. Keď sa teror fašistov stupňoval a mnohí členovia strany boli uväznení, pripravovali sme sa na partizánsky boj. Chystali sme zásoby proviantu a munície, ktorú sme zasielali do podvihorlatských lesov, kde súdruh Pavol Boroš začal organizovať Jánošíkovskú družinu. *Dokumenty z boja komunistov Michalovského okresu proti kapitalizmu a zradcom slovenského národa*, Prešov 1961, 28. Zo spomienok s. Rozálie Landauovej.

² Pozri prameň č. 1.

³ Pozri prameň č. 12.

Obr. 1. Leninove koliby. Rekonštrukcia. Autorom všetkých kresieb v článku je K. Fulierová.

stávali zásobovacími základňami partizánov, hlavnými tykadlami pre bezprostrednú politickú, vojenskú a inú spoluprácu ľudu s partizánmi, čiže stali sa partizánskymi obcami. Táto spolupráca sa uchovávala v najväčšej tajnosti, lebo jej vyzradenie ohrožovalo ľudské životy celej obce. Spomedzi takto preskúmaných viacerých miest sa vybralo jedno, ktoré vyhovovalo pre partizánsky život po každej stránke. Keď sa skupina, oddiel, či brigáda rozhodla pre niektoré priestranstvo na trvalejší pobyt, velitelia dali rozkazy na postavenie kolíb, zemľaniek či bunkrov. Priestor sa rozdelil spravidla tak, že príslušníci štábu boli v centre tohto priestoru a na jeho okolí sa začali podľa jednotlivých družstiev stavať partizánske príbytky. Kuchyňa bola zvyčajne neďaleko studničky, žriedla alebo potoka.⁴

Pri skúmaní typov partizánskeho obydľia je nápadná ich zhoda s prvotnými formami bývania, bežnými v našej ľudovej kultúre. Využitie a funkčné osvojenie týchto najjednoduchších stavebných techník bolo podmienené formou boja. Partizánsky boj vyžadoval obyčajne prechodné núdzové prístrešia. Tomuto účelu vyhovovali prosté zemnice a polozemnice (medzi partizánmi nazývané bunkre,

⁴ Pozri prameň č. 1.

zemľanky), neskoršie aj zruby. Žiaľ, nezachovali sa všetky bežné formy partizánskeho obydľia, takže sledovanie rozsahu a obmien rôznych typov bývania je značne sťažené.

Prvé a najprостейšie prístrešia predstavujú tzv. *Leninove koliby* na východnom Slovensku. Neskôr ich vystriedávajú zemnice a polozemnice (zemľanky), ďalej zemnice kombinované zrubovou nadstavbou a napokon povrchové zrubové stavby. Popri týchto typoch veľmi často sa vyskytuje stanový typ partizánskeho bývania.

Na strednom Slovensku od počiatku zimy 1944 stavajú si partizáni zemnice dvojakého druhu. Sprvoti sú to zemnice, ktoré mali charakter obranný, aj obytný, a popri nich zemnice či polozemnice s funkciou len obytnou. Obidva typy takéhoto bývania sa všeobecne nazývali bunkrami. V ďalšom sledovaní tejto problematiky budeme používať termín bunker a zemľanka tak, ako ho používa vo svojej reči ľud. Tieto typy vzhľadom na pomerne drsné klimatické podmienky stredného Slovenska najlepšie vyhovovali partizánom na bývanie. Okrem toho partizáni spočiatku využívali na bývanie aj opustené priestory po povrchovom kutaní rudy (Gemer), ako aj rôzne podzemné priestory vytvorené samou prírodou.

Na Orave a v Liptove partizáni spočiatku využívali na ubytovanie lesnícke chaty a koliby bačov, neskôr však museli si stavať vlastné bunkre, vyhovujúce prírodným podmienkam tohto územia.

Možno povedať, že najjednoduchší typ partizánskeho prístrešia predstavujú tzv. *Leninove koliby*, známe a používané počas bojov SNP na celom území Slovenska.

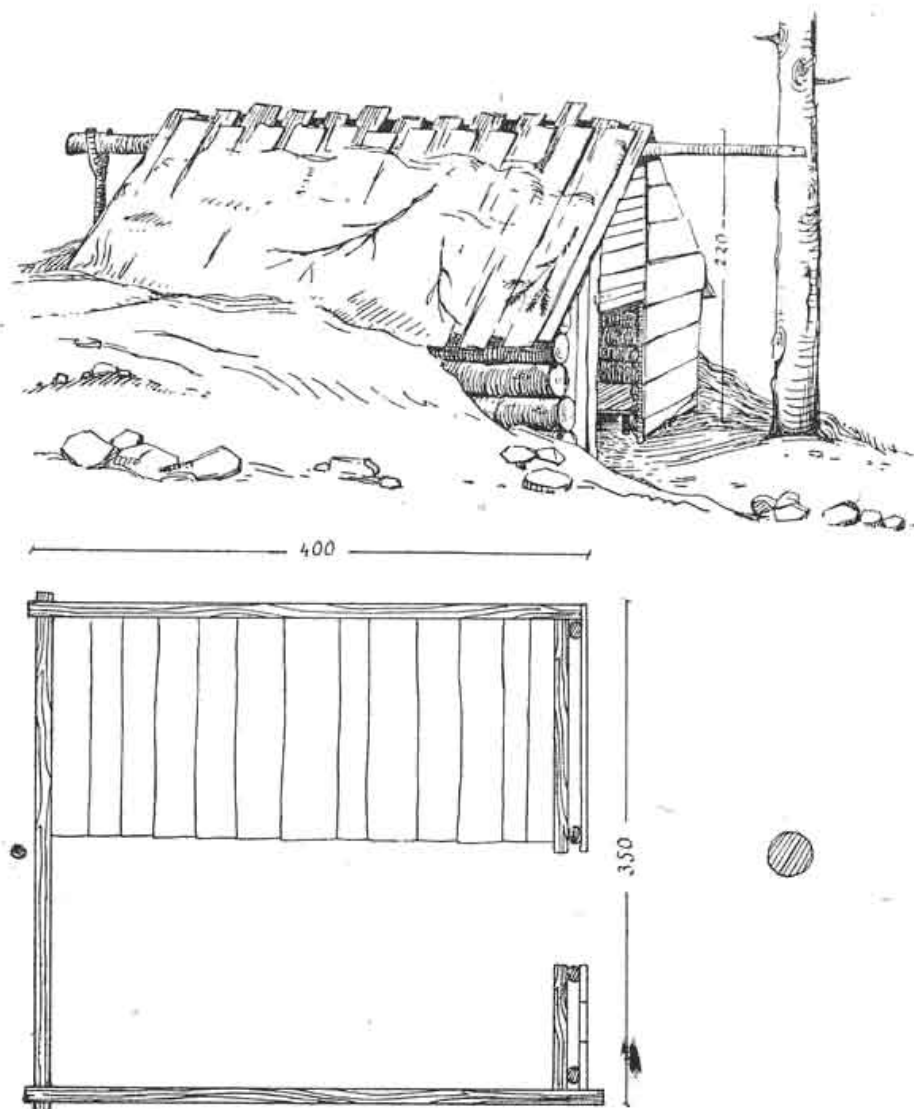
Po prvý raz sa tieto koliby uplatňujú pri Matiaške (bývalý okres Giraltovce). Už v zimnom období 1942—1943 sa tu zorganizovala odbojová skupina, ktorej členovia vystupovali navonok ako „lesní robotníci“. V horských roklinách (*debrách*) si potom stavali *Leninove koliby*. Postup stavby bol takýto:

Na urovnanú zem postavili z guľatiny sedlovú strechu (vo výške 120 cm), na ňu nakládli čechinu, ktorú potom zakryli hlinou vybranou z tesného okolia koliby, takže sa zároveň vytvoril odkvap pre vodu v prípade dažďa. Do týchto kolíb vychádzali kolenačky, spali na sene, ktoré si nastlali na zem. Ohnisko (vatra) bolo na malom rovnom priestranstve pred kolibou, takže v noci teplo ohňa zmierňovalo chlad tohto zemného bývania. V kolibe bývali zvyčajne dvaja až šiesti partizáni. Z bezpečnostných dôvodov, aby zabránili prenasledovaniu, kolibu po čase rozobrali a novú postavili na inom mieste. Takéto boli napríklad ubytovacie pomery i skupiny Čapajev na východnom Slovensku v prvých mesiacoch r. 1943.

O niečo priestrannejšie než koliby bývali zemnice (zemľanky, bunkre).⁵

Boli to rovnoboké, do rozličnej hĺbky vykopané jamy štvorcového alebo podlhovastého tvaru, s klesajúcim vchodom. V rovine terénu partizáni tieto jamy prikrývali guľatinou, listím, čechinou a hlinou. V zemniciach spávali na holej zemi, na slame, sene, alebo pod túto nástielku ukladali ešte aj drevo, aby ich

⁵ Pozri prameň č. 2.

Obr. 2. Zemľanka zapustená po strechu do zeme. Rekonštrukcia.

pri spaní neprekvapila voda. Zemnice boli pomerne teplé, takže oheň v nich nemuseli klásť, no ich nevýhodou bolo, že cez ich vodorovnú strechu pretekala v čase dažďov do vnútorného priestoru voda.

Je prirodzené, že zložitejšie akcie partizánskeho boja ako aj účelné ubytovanie vyžadovali si aj zodpovedajúci typ bývania.

S názvom *bunker* sa stretávame na našom území už od čias vybudovania opevňovacieho pevnostného systému na hraniciach prvej ČSR, teda asi od rokov 1938—1939. Ako je známe, funkcia týchto bunkrov však nedošla uplatnenia, a to pre historickú mníchovskú zradu. Názov bunker sa počas SNP preniesol na označenie trvalejších, pevnejších partizánskych stavieb, funkčne zameraných na obranu, no v skutočnosti nijako nesúvisel s vojenskými železobetónovými bunkrami.

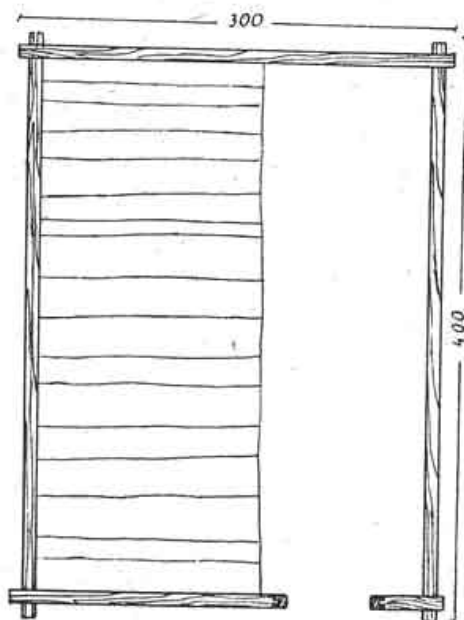
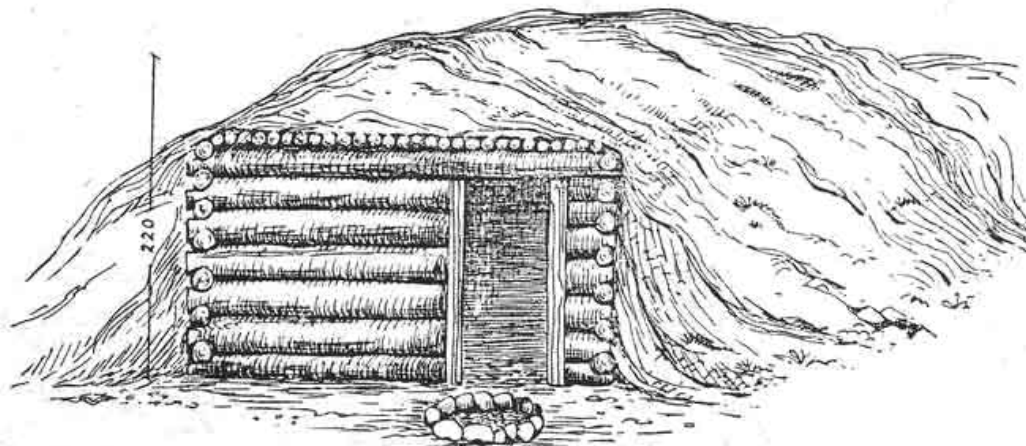
Najčastejšie sa vyskytujúci typ partizánskeho bunkra mal obyčajne obdĺžnikový pôdorys a bol zapustený do zeme až „po prsia chlapa“. (Bežného metrickeho systému v lese nebolo naporúdzi, preto sa spravidla používajú miery odvodené z ľudského tela, ako napr. lakeť, palcový cól, po prsia chlapa atď.) Na oboch užších stranách bunkra bývali zvyčajne dvere; v zimnom období stačili

jedny, ktoré boli spravidla orientované smerom k oddielu. Bunker mával malý zasklený oblok na tú stranu, odkiaľ bolo možné očakávať útok. Tento oblok slúžil súčasne aj ako pozorovací bod. Pracovnými nástrojmi pre stavanie bunkrov boli hlavne: sekera, píla, píla a vlastné ruky.

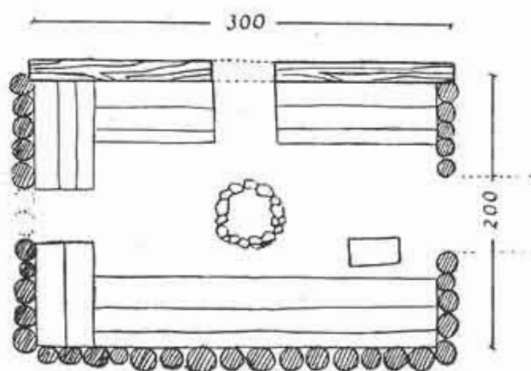
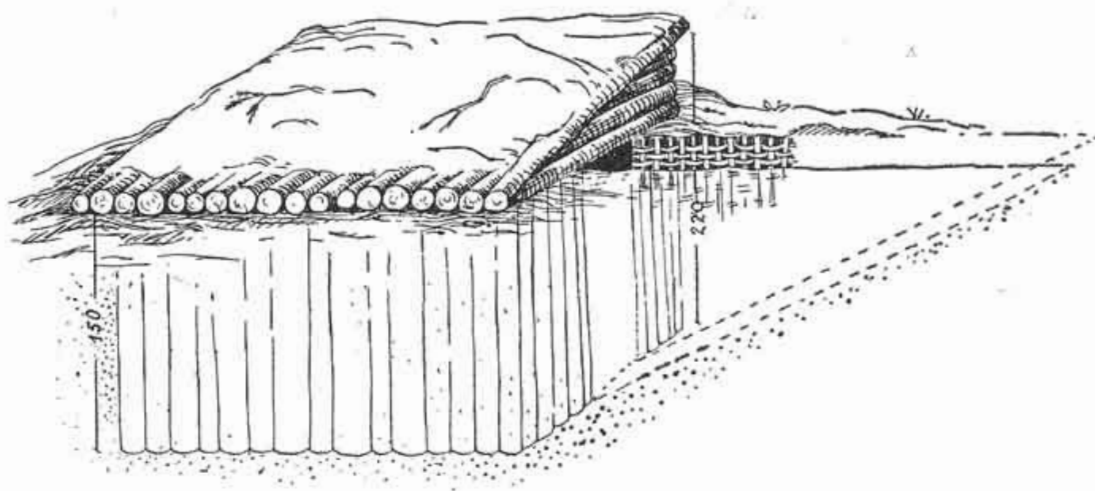
Konštrukcia a stavebný materiál partizánskych bunkrov

V našej ľudovej architektúre patrí drevo k hlavným stavebným materiálom, je teda príznačné, že sa dostáva v čase SNP do popredia ako jeden z prvoradých pomocníkov pri vytváraní svojráznych partizánskych prístreší.

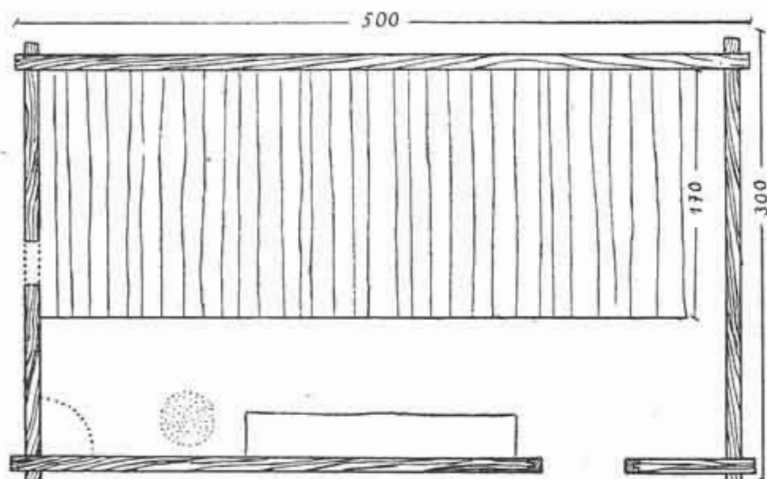
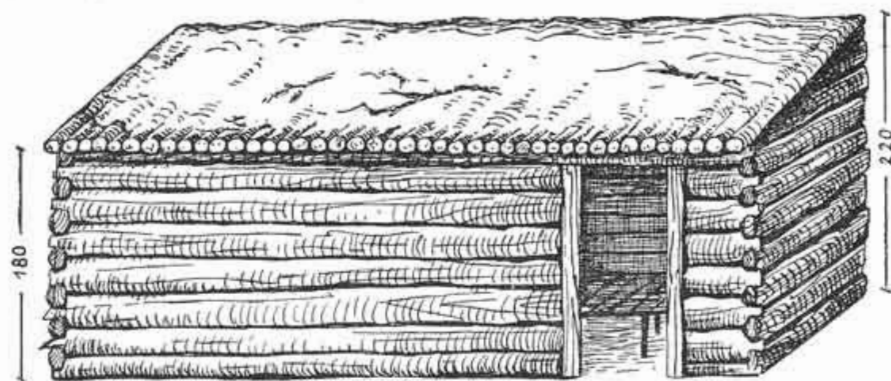
Používalo sa drevo každého druhu, podľa toho, v akom lesnom poraste sa rozhodli partizáni založiť tábor na svoje prechodné bývanie. Steny bunkra ostávali poväčšine hladké, no niekedy bývali hrazdené základnými nosnými brvnami a priestory medzi nimi povyplňovali zvislými alebo vodorovne uloženými brvnami alebo štiepmi. Základné nosné brvná alebo štiepy spevňovali partizáni buď na zrub, alebo zakresávaním. Klince používali len zriedka. Ak to jednotlivé viazanie brvien vyžadovalo a boli pri ruke nebožiece, spevňovala sa väzba

Obr. 3. Zemľanka zapustená po strop do zeme, ohnisko pred zemľankou. Rekonštrukcia.

Obr. 4. Bunker zapustený po strop do zeme so znižujúcim sa zákopovým vchodom. Rekonštrukcia.

Obr. 5. Zrubové partizánske obydlie. Rekonštrukcia.

drevenými klincami (*hlobkami*) alebo aspoň zakresávaním. Strecha, ktorá zároveň tvorila strop, mávala rôzny tvar asi ako ľudové starodávne sypárne. Brvná strechy si partizáni ukladali po dĺžke alebo šírke bunkra. Konce brvien spočívali na jednej alebo dvoch štítových, vodorovne formovaných drevených stenách. Pri stavbe partizánskych bunkrov tohto typu sa na ich prednej stene využíval zavše krížový podperný systém. Na takto upravený strop naukladali listie, upchali špáry a nasypali hlinu. Celý bunker bol v teréne zamaskovaný. Nad terénom prečnievala obyčajne len tretina strechy, no i tá mala vzhľad terénu. Vchod do bunkra tvoril znižujúci sa zákop a dvere zo svislých štiepov, ktoré boli znútra obité stromovou kôrou, pričom medzi kôru a drevo zvyčajne napchali mach ako tepelnú izoláciu. Rozmery dvier boli asi 60 x 120 až 150 cm, rozmery okna asi 30 x 40 až 60 cm.

V n ú t r o b u n k r a

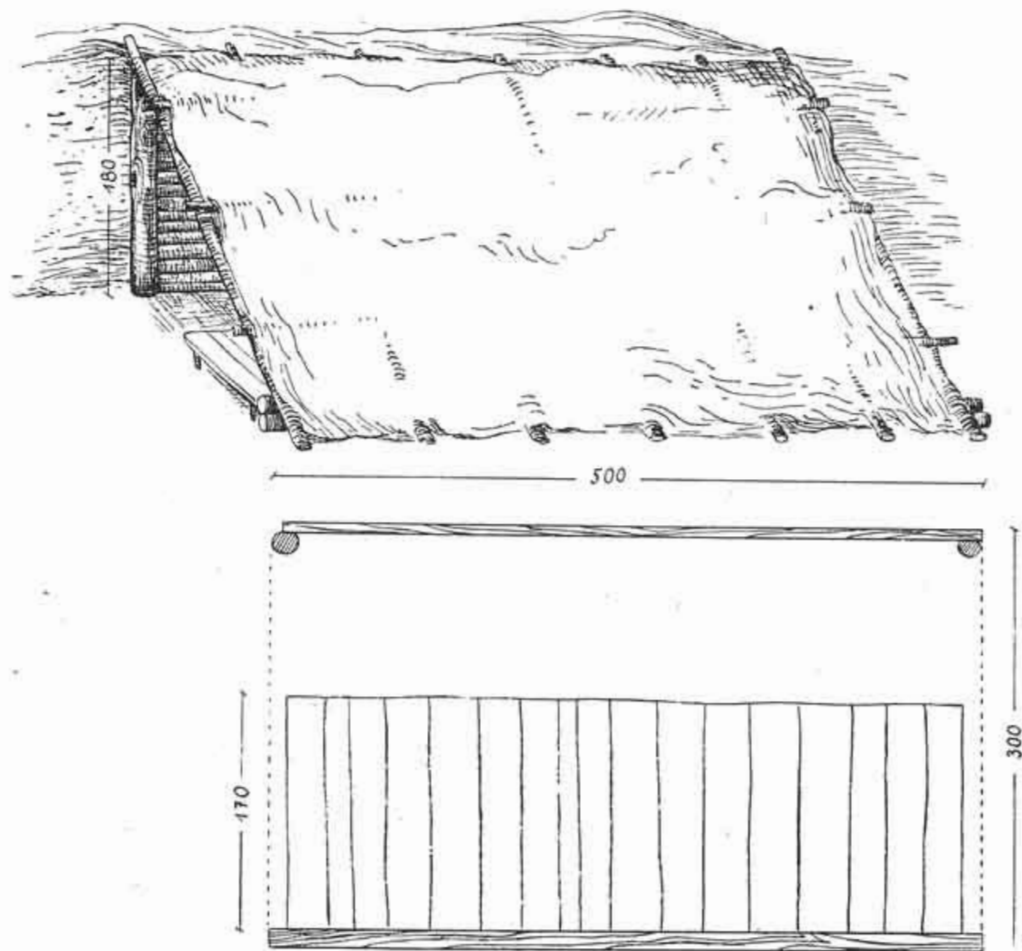
Steny bunkra boli hladké alebo dookola vyložené vodorovne alebo zvisle naukladanou tenšou guľatinou, resp. štiepmi. Spodok bunkra tvorila obyčajne udupaná zem alebo podlaha z tenšej guľatiny. Na podlahe sa vynechalo miesto pre ohnisko alebo pec. Vnútorňý priestor mal veľmi jednoduché zariadenie, ktoré zodpovedalo najnutnejším potrebám partizánov. Pod stenou, na ktorej neboli dvere, postavili lôžko (*priču*) vo výške 30–50 cm od zeme pozdĺž celej jednej steny. Šírka lôžka do priestoru bola 120–170 cm. Priča stála na drevených podperách, na ktoré naukladali partizáni smerom do priestoru vedľa seba štiepy, a to rovnou plochou navrch. Pri samej stene upevnili krížom na celé lôžko ďalšie štiepy, aby lôžko malo vyvýšené miesto pre hlavy pri spaní. Na to nastlali čečinu alebo slamu, prípadne seno a celé lôžko prikryli najčastejšie domácimi kobercami z handričiek. Ak bolo lôžko príliš úzke, partizáni líhali si naň šikmo, aby sa pomestili. Všetci si líhali na rovnaký bok tela a pri spaní sa museli všetci naraz obrátiť na druhý bok. Prikrývali sa vojenskými dekami alebo vlastnými plášťami. Spali vždy oblečení, smeli sa len vyzuť. Počas spania mal každý partizán pri hlave celú svoju bojovú výzbroj, ktorá bola jeho najvzácnejším vlastníctvom a bez ktorej sa z bunkra nesmel pohnúť.

V bunkri bývalo ohnisko alebo núdzová piecka, prípadne sporák (*šporhet*)⁶ s odvodom dymu rúrou nad bunker (niekedy na tento účel slúžil prispôsobený benzínový sud). Okrem dreva na prikľadanie vždy stálo pri piecke vedro s vodou na prípadné uhasenie požiaru, ktorý mohol ľahko vypuknúť vzhľadom na drevenú konštrukciu bunkra.

Pod oknom býval spravidla malý stolík, zhotovený takisto zo štiepov. Pri okne stála stráž pozorujúca okolitý terén, na stole sa čistila zbraň. Po večeroch tu stála petrolejová lampa, sviečka alebo olejové kahančeky, ba neraz aj lúč osvetľoval vnútro bunkra.⁷

⁶ Pozri prameň č. 1.

⁷ Lúč sa získaval z borovice, ktorá obsahuje mimoriadne veľa živice. Viaceré tenké štiepky asi 70 cm dlhé sa zviazali do zväzku zvaného *lučivo*, ktoré je známe v niektorých oblastiach Slovenska.

Obr. 6. Polozrubová zemľanka. Rekonštrukcia.

Kúriť sa smelo len cez deň, kvôli ohrievaniu, a to len suchým drevom, ktoré minimálne dymilo. V noci kúriť nebolo prípustné, aby vystupujúci dym neprezradil sídlo partizánov.

Bunker pre zimné obdobie sa od predošlého bunkra líšil len zväčšením vnútorného priestoru. V takomto bunkri boli lôžka pozdĺž oboch stien a naprotiedku stála piecka. Dvere boli umiestené vprostred prednej štítovej steny. V takomto bunkri spávalo po 12 partizánov na dvoch lôžkach, spôsobom, ktorý sme už opisali.

Iný zimný bunker partizáni zhotovili tak, že vykopali asi 150 cm hlboký priestor, do ktorého viedol zákopový vchod dlhý až 8 m a postupne sa znižujúci.⁸

Steny priestoru vyložili guľatinou a celý priestor uzavreli zasa priečne naukladanou guľatinou. Guľatina tvorila zároveň aj strop, na ktorý ešte upevnili strechu bunkra. Na ňu naukladali lístie a čečinu a celý povrch strechy zamaskovali ešte hlinou a kamením tak, aby sa vonkoncom nelíšil od okolitej prírody. Steny vchodu vypletli prútím z liesky, vrbiny, alebo brezy.⁹

⁸ Pozri prameň č. 3.

⁹ Vypletanie vchodov do partizánskych bunkrov sa robilo preto, lebo boli dosť úzke a hlina z bokov sa zavše uvoľňovala. Tento spôsob vypletania zákopov poznali vojaci už v prvej svetovej vojne a používali ho teraz i partizáni.

Tento typ zimného bunkra nemal dvere. Oheň sa kládol na prostriedku priestoru, na mieste ohraničenom kameňmi. Dym unikal cez vchod. Oheň mohol horieť vo dne i v noci, ale musel byť malý a smelo sa na ňom jedlo len prihríevať, alebo dvaja-traja partizáni spolu mohli si vo vojenskej šálke uvariť nejaké najjednoduchšie jedlo.¹⁰ Najčastejšie to boli zemiaky v šupke alebo jačmenné krúpy na sucho.

Vnútrajšok uvedených dvoch typov zimných bunkrov vyzeral asi takto:

Spod povaly boli na tri strany otvory na pozorovanie a pri každom otvore bol guľomet a z obidvoch strán otvoru lavička na odpočinok pre tých, čo prichádzali zo stráží. Okrem lavičiek na spanie boli po oboch stranách vchodu dve menšie lavičky na sedenie, zhotovené iba zo štiepov. Pri jednej z nich stál stolík, na ktorom sa nachádzal poľný kahanec na naftu, prípadne iné svietidlo. V jednom kúte stávali nosidlá (drúčky) na nosenie ranených partizánov.

Bunkre s kamennou podmurovkou

Partizáni ich stavali spravidla na málo zalesnených miestach; v lese by totiž prílišným presvetľovaním lesa mohli na seba upozorniť.

Ján Mindok, 43 ročný, a Juraj Šifra, 54 ročný, obidvaja vernárski partizáni, opisujú bunker s kamennou podmurovkou takto:

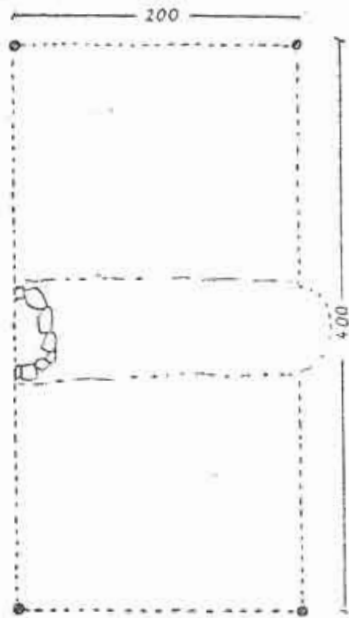
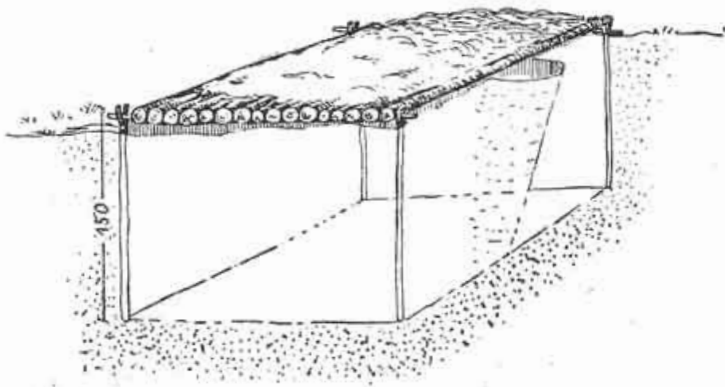
„V hore v Tiesninách nad Vernárom postavili sme si bunker na dva guľomety, široký 2 x 2 metre. Do hĺbky sme šli len na pol metra, lebo hora bola samá skala. Na výšku chlapa (teda asi 170—180 cm) vymurovali sme steny bunkra zo skál na sucho, medzi kamene dávali sme mach s hlinou a rovný strop z dreva sme zakryli čečinou a hlinou. Vchodový otvor bol veľmi malý, partizáni sa cezeň len preťahovali. Znútra pod stropom boli dva pozorovacie otvory, pri ktorých boli umiestené guľomety. Dnu sa kládol len malý ohniček na ohrievanie nás samotných. Spalo sa na dvoch lavičkách, postavených pri pozorovacích otvoroch.“

T z v. s a m o r o d n é b u n k r e

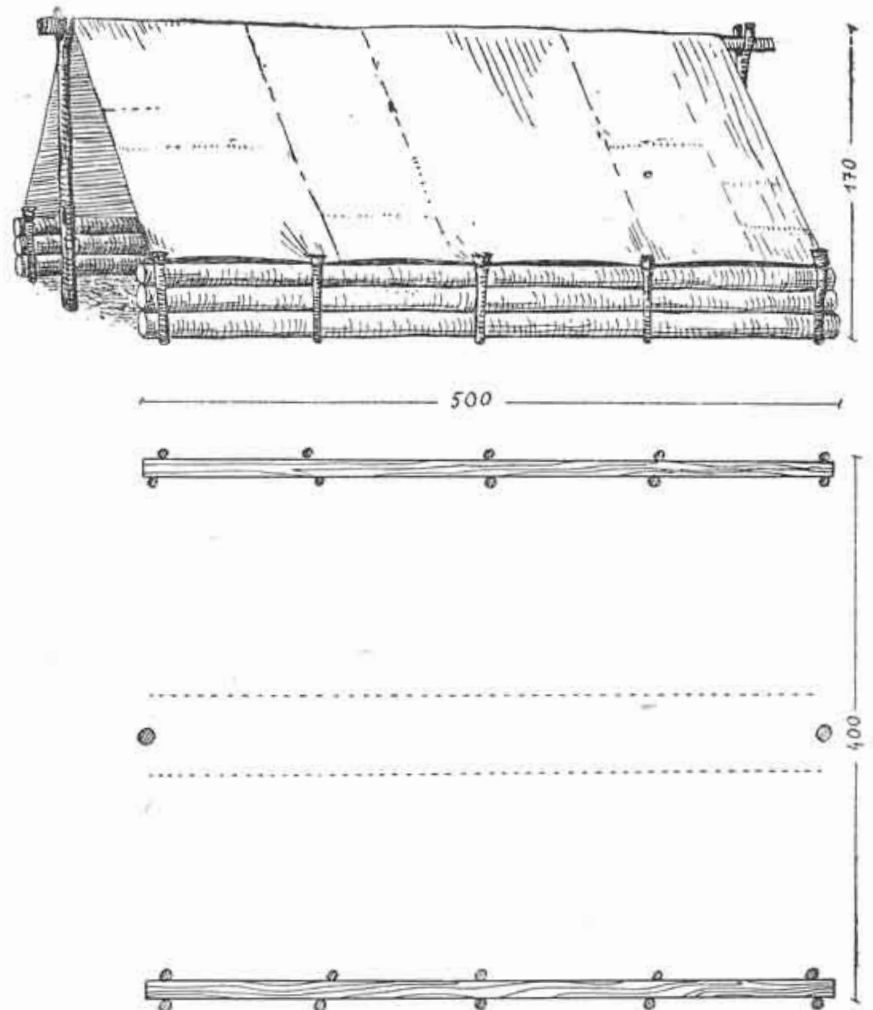
V skalných horstvách Slovenska sa vyskytujú často prírodné duté priestory pod povrchom zeme, prípadne povrchové bane, po stáročia už zabudnuté. Partizáni ich znova využívali v časoch SNP a nazývali ich „samorodnými bunkrami“. Pravda, pritom si ich prispôbovali tak, že z nich mali spoľahlivé a pomerne pohodlné skrýše. Napríklad uvoľňovali a odstraňovali hrboľaté výstupky po stenách dutín a steny „vytapetovali“ doskami, ktoré získavali z debničiek od granátov. Keď sa vyskytli na dne takejto skrýše i prepady, vyplňovali ich kamením a hlinou, čím dostali rovný spodok. V takto upravenom priestore si určili miesto na spanie a našli si aj vhodné miesto pre oheň, podľa toho, kam sa ťahal dym. V prípade, že samorodný bunker mal viac povrchových puklín, kadiaľ unikal dym, bolo ich treba znútra poupchávať, „zabudovať“, a ponechať z nich len tú, ktorá vychádzala na celkom inom mieste, aby dym vystupujúci z tohto otvoru nemohol upozorniť na stopu partizánov.¹¹

¹⁰ Pozri prameň č. 3.

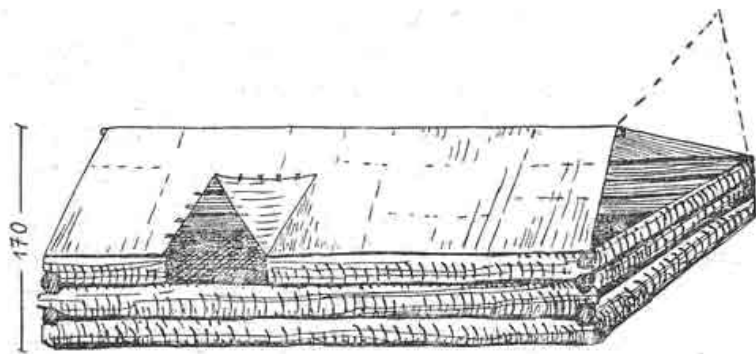
¹¹ Pozri rozprávanie Juraja Šifru v texte.

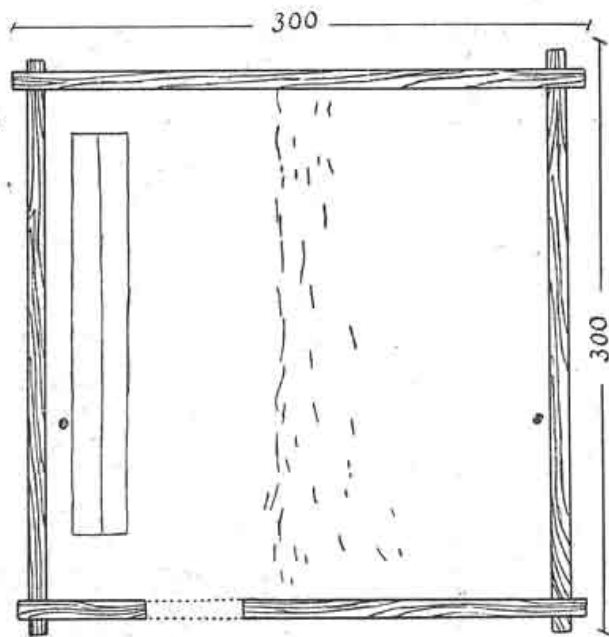
Obr. 7. Najjednoduchší variant zemľanky. Rekonštrukcia.

Obr. 8. Zrub so stanovou strechou. Rekonštrukcia.

Obr. 9. Variant zrubu so stanovou strechou. Rekonštrukcia.

Oheň sa používal zásadne len na prihrievanie stravy a konzerv. Aj strava sa mohla variť len za vlhkého počasia, keď dym nestúpал „ako svieca“ ponad horu, v ktorej sa bunker nachádzal. I keď dym vychádzal celkom inou stranou, predsa len bezpečnosť bolo treba dodržiavať.

Vchody do samorodných bunkrov poväčšine vytvorila voda vytekajúca z nich, no pritom bolo ich treba niekde aj pristreľovaním zväčšiť. Partizáni spávali neraz na machu a čečine, ak sa im nepodarilo zohnať seno alebo slamu.

Niektoré samorodné bunkre mali tú výhodu, že bolo v nich prirodzené svetlo. Tam, kde ho nebolo, svietilo sa voskovými kahancami, ale najčastejšie lučivom.

Niekde kvôli zvýšeniu bezpečnosti mali partizáni v samorodných bunkroch pripravené a zamaskované jeden-dva núdzové východy. Najčastejšie sa tento druh bunkrov vyskytoval v Slovenskom Rudohorí, vo vrchoch v okolí Stratenej a Dobšinej.

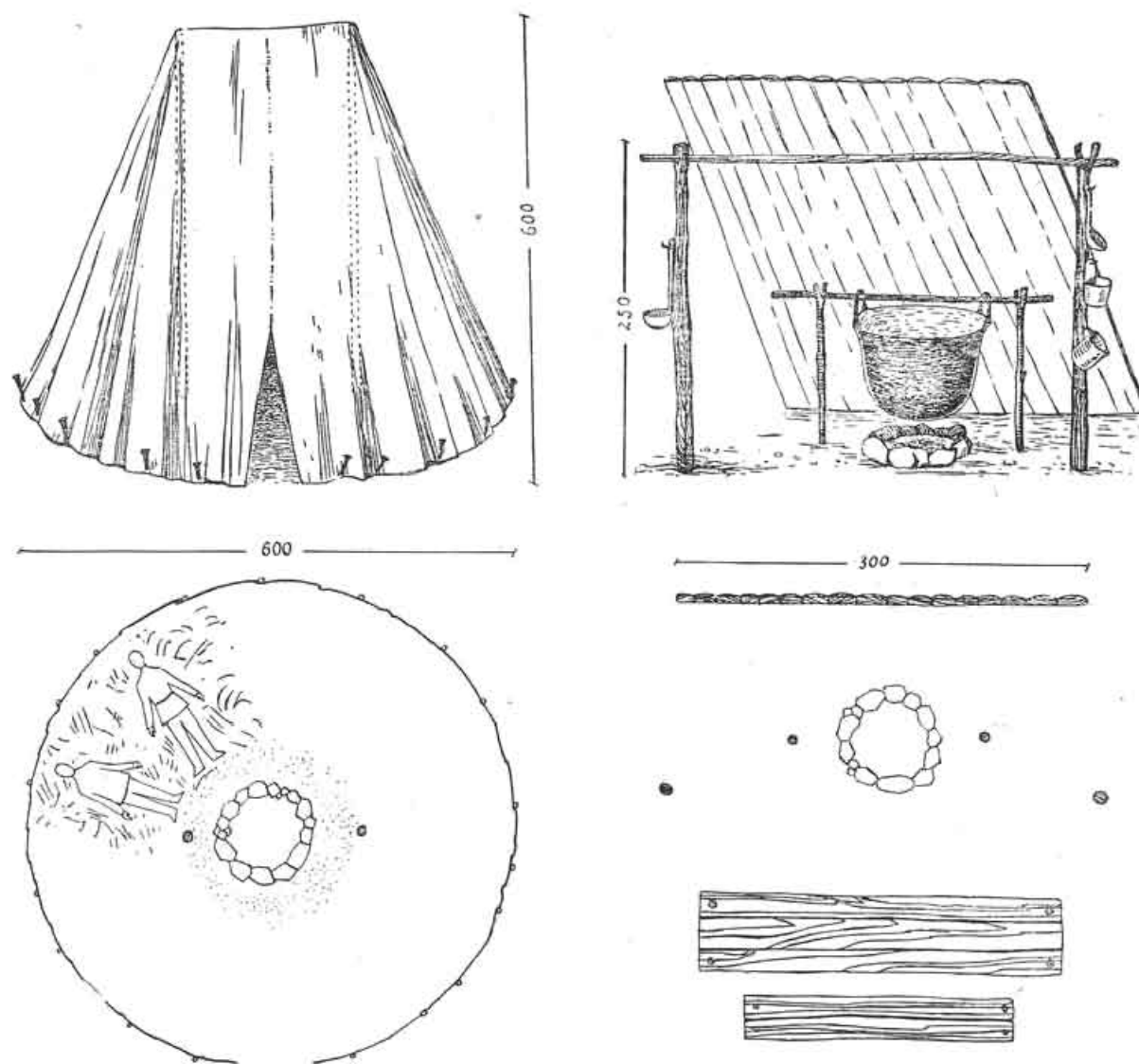
Uvedené druhy bunkrov stavali obyčajne osobitné družstvá pre všetkých členov partizánskej jednotky. Prípravou dreva sa poverovali partizáni, ktorí vedeli s drevom narábať, teda takí, ktorí sa v práci s drevom vyznali už zo svojho predošlého zamestnania. Nástrojov okrem píly, pítky a sekery spravidla nebolo, a preto tým cennejšie boli skúsenosti. Pri stavbe bunkra či zemfanky stretávali

sa niekedy ľudia najrôznejšieho povolania a každý z nich prispel svojou prácou tak, ako vedel. Preto sa v partizánskom tábore zväčša jedni chválili, druhí zas zosmiešňovali, podľa toho, aké nedostatky sa im objavili, či už pri celkovom pohľade na bunker alebo vnútro bunkra. Chyby sa odstraňovali niekedy až dodatočne, najmä ak išlo o prenikanie vody do bunkra.¹²

Pri presunoch oddielov partizáni bunkre neničili. Dobré ich zamaskovali a nechávali pre ďalšie oddiely, ba stávalo sa dosť často, že ten istý partizánsky oddiel či brigáda po nejakom čase znovu sa vrátil na to isté miesto. Napr. po Čapajevovcoch do Slánskych hôr prišli Šukajeovci. Partizánska skupina Veličkova presťahovala sa do Sklabiny a v priestore Strážovských hôr sa tiež vystriedalo viac partizánskych skupín. Na miesto, kde partizánsky tábor raz objavili fašisti,

Obr. 10. Partizánske obydlie postavené z padáka. Rekonštrukcia.

Obr. 11. Partizánska kuchyňa. Rekonštrukcia.

¹² Pozri prameň č. 2.

nesmeli sa už partizáni vrátiť. Bolo by to viac ako nebezpečné. Nepriateľ si pridobre osvojil všetky prístupy do tábora.

Partizáni v styku s civilným obyvateľstvom a spojkami kvôli ľahšej orientácii používali pre svoje bunkre pomenovania, ktoré súviseli s miestnymi topografickými názvami, napr. bunker na „Samotnej“, „Na Štrosovie“, „Pod Štrosovie“, „Za vrchom“, „Nad Kalištim“, „Pod Táborom“, v okolí Kalištia a pod.

Partizánske zrubové stavby

V porovnaní s predošlými partizánskymi obydliami mali zrubové stavby v živote partizánov výhody i nevýhody. Zrubové obydlia stavali partizáni spravidla na miestach veľmi zalesnených a taktiež veľmi vzdialených od partizánskych obcí. Na mieste, kde sa partizánska jednotka rozhodla založiť si svoj obytný priestor, povytínali všetky stromy. Tak vzniklo čisté priestranstvo, vhodné pre zhromažďovanie sa partizánov a v jeho obvode tiež miesto pre stavenie zrubových obydlií.¹³

Jednotlivé stromy nechali iba na rohoch zamýšľaných zrubov, kde mohli slúžiť ako oporné drevá. Takéto možnosti partizáni pri stavbe zrubov ako aj pri iných variantoch zrubových stavieb veľmi využívali.

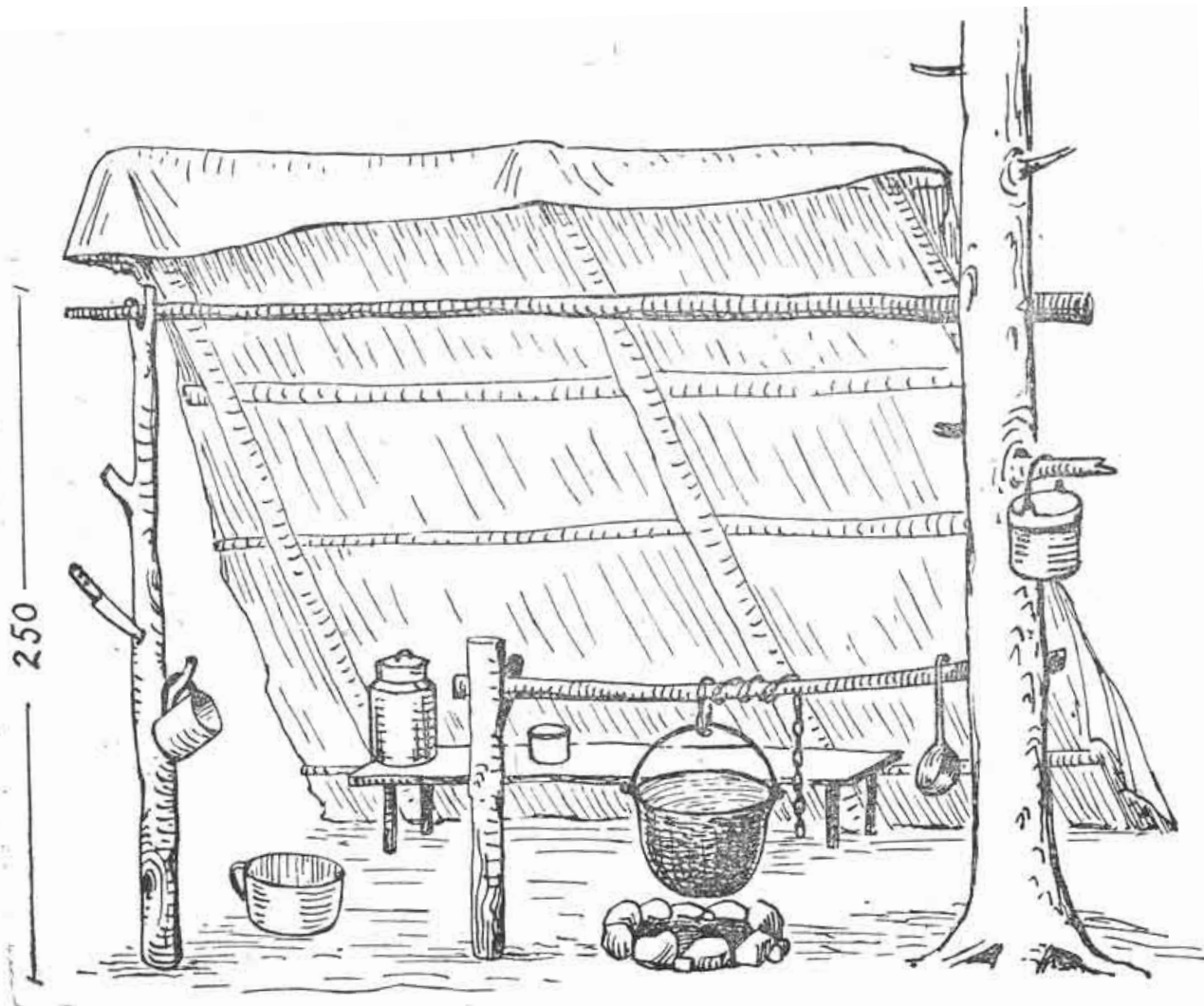
Miesto pre postavenie zrubu najprv urovnali a potom naraz začali so stavbou všetkých štyroch stien, ktoré na rohoch upevnili zakresaním jednotlivých brvien. Spravidla sám terén určoval, ktorá stena bude zadná a zároveň najvyššia. Obyčajne z tejto strany terén museli odkopať, čím vznikla rovná zemná stena, nad ktorú vytiahli zrubovú zadnú stenu. Výška zadnej steny mohla terén presahovať, alebo keď bola dostatočne vysoká, ostávala iba v rovine terénu. Prednú stenu budovali na rovnom teréne a dve bočné steny niekedy zasypali hlinou, získanou pri odkopávaní zadnej steny. Predná stena mávala rozličnú výšku a podľa toho aj strecha mala rozličný sklon. Strecha bývala pultová, t. j. jednoboká, a pozostávala z brvien naukladaných vedľa seba, na ktoré nastlali listie, potom naukladali čečinu a napokon celú zasypali hlinou. Na prednej strane sa ponechával otvor pred vchod do zrubu a na jednej z bočných stien bolo spravidla umiestené okno (rozmery asi 30 x 40 cm). Rozčlenenie vnútorného priestoru zrubu vyzeralo takto:

Po celej dĺžke zadnej steny upevnili partizáni spoločné lôžko (*priču*). Pod protiľahlou prednou stenou bývala lavička na sedenie, ale len v tom prípade, ak bola táto stena dostatočne vysoká. Inak sa tam ukladali zásoby zbraní. Piecku alebo ohnisko umiestňovali partizáni v prostriedku zrubu. Na rovnom teréne stavali partizáni opäť ten istý typ zrubu, lenže všetky štyri steny boli v tomto prípade voľné a zvyčajne ich kvôli teplu zapúšťali asi na 30–50 cm do zeme.¹⁴

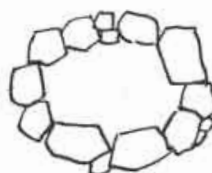
Spodok tvorila urovnaná zem; ak spodok zrubu partizáni vydláždili tenšou

¹³ Pozri prameň č. 4.

¹⁴ Pozri prameň č. 5.

300

Obr. 12. Partizánska kuchyňa. Rekonštrukcia.

Obr. 13. Stavanie partizánskej koliby pod Jeleňou skalou, Staré Hory. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 8022.

guľatinou, spali priamo na tejto „dlážke“, samozrejme na podstielke. O rôznych variantoch tohto druhu zrubov sa možno dozvedieť už len zo spomienok príslušníkov jednotlivých partizánskych jednotiek. Rozdielnosť variantov spočívala len v riešení strechy a v hĺbke priestoru vykopaného pre postavenie zrubu. Vyskytoval sa i taký variant, kde bola iba jedna stena postavená na spôsob zrubu. Táto jediná (zadná) stena zrubu bola viazaná len dvoma-troma brvnami po obvode priestoru určeného na zrub a strecha mala ostrý spád zo zadnej steny priamo na zem. Takto sa mohli partizáni pohybovať len popri zrubovej stene a spávali na podstielke pod sklonom strechy. Dva bočné položitý vyplnili stojatou guľatinou, v jednom z nich ponechali vchod do zrubu. Ohnisko v týchto zruboch spravidla nebolo, len piecka, ktorú postavili do niektorého kúta pri zadnej stene. Dym odchádzal plechovou rúrou. Sedávali na lavičke umiestenej pod zadnou stenou.

Medzi zrubové partizánske obydlia zaraďujeme aj zrubby, na ktoré partizáni použili celty. Obvod týchto zrubov usposobili do rôznej výšky a naň upevnili dvojbokú strechu pozostávajúcu z pospájaných cielt. Pri vchádzaní dnu prekračovali zrub cez otvor v celte, ktorý na noc zapínali. V tomto zrubu oheň nekládli a spali na podstielke, ktorá pozostávala z vrstvy vetiev a z vrstvy slamy alebo sena. V týchto zruboch sa nedalo stáť ani na samom prostriedku. Slúžili len na spanie. Pre odvod vody z okolia zrubu po celom jeho obvode vykopali jarček. Tento druh zrubov stavali vždy len na povrchu terénu.

Obr. 14. Partizánska koliba prikrytá tórovým papierom. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 1893.

Stanové bývanie

Typ partizánskeho stanového bývania sa vlastne vytváral z vojenskej celtovej pláštenky. Dôležitosť vojenskej pláštenky vo vojnovom období nebolo možné podceňovať. Pláštenky robili rozmanité služby aj partizánom. Používali ich ako vrchné prikrývky v daždivom počasí a na noc zasa menili ich na stany, ba aj pri stavbe zrubov slúžili ako strechy. Chránili tiež zemľanky, a to najmä pred vnikaním vody dovnútra.

Pláštenka bola nepostrádateľným pomocníkom partizánov v dňoch prechodu z jedného miesta na druhé, pri premiesťovaní sa alebo pri dlhších pochodoch partizánskych skupín. Na noc z nich robili stany, a to tak, že viaceré spolu pospájali. V takýchto stanoch nemohli klásť oheň a pri spaní bývalo v nich zväčša zima. Partizáni ležali v nich tesne vedľa seba na boku a na druhý bok otáčali sa všetci naraz. Pri takomto ležaní sa navzájom hriali a súčasne sa ich pod stan viac vmestilo. Vo dne pred stanom kládli oheň.

Pláštenky používali aj na úschovu potravín, ktoré nesmeli navlhnuť (soľ, cukor, chlieb a iné). Na pláštenke prenášali partizáni často aj ranených, a to tak, že na ňu priväzovali po jej bokoch tenšie drúčky.

Možno povedať, že partizánske prístrešia boli prosté, jednoduché. Menlivosť foriem bývania partizánov závisela značne aj od stupňa príprav partizánskych akcií a od ročného obdobia, v ktorom ich uskutočňovali. Úspech partizánskych

Obr. 15. Partizánsky bunker v lese Dúbrava. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 232.

bojov v tyle fašistickej nemeckej armády si vyžadoval ustavičný pohyb a premiestňovanie partizánskych jednotiek z jedného operačného pásma do druhého, všade tam, kde to nepriateľ najmenej očakával a kde bolo potrebné jeho bojové pozície najviac narúšať partizánskymi útokmi, a práve preto väčšina partizánskych prístreší mala malú trvácnosť. Do dnešných dní sa zachovali z nich len niektoré ojedinelé partizánske bunkre, napr. *Jelenia skala*, *Na Starých horách*, *Na Čiernom Balogu*, *Na Jankovom vršku*, ktoré po oprave a rekonštrukcii dávajú predstavu o bývaní a živote partizánov v nich z čias Slovenského národného povstania.

Staviteľmi a užívateľmi núdzových partizánskych bývaní boli ľudia rôzneho veku, zamestnania, národnosti a pováh, ktorí realizovali množstvo variácií tohto bývania, využívajúc pritom tradičné ľudové skúsenosti a vedomosti.

Život partizánov

Podstatu denného programu tvorili prípravy na partizánske bojové akcie. Plán akcií pripravovali členovia štábu po dohode s veliteľmi oddielov ako aj družstiev.¹⁵ Podľa povahy a vážnosti akcie vyberali sa družstvá alebo jednotlivci s náležitým zreteľom na to, aký bol predpoklad pre použitie toho alebo onoho druhu zbraní. Sled bojových povinností býval asi takýto: Najmenším bojovým úkonom bolo zajať živého fašistického vojaka čiže, ako sa hovorilo, získať živý

¹⁵ Pozri prameň č. 5.

Obr. 16. Partizánsky bunker brigády Pomstítelia pod Jeleňou skalou, Staré Hory. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 5028.

Obr. 17. Partizánska zemľanka Pod vrchom, kóta 1026. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 6145.

Obr. 18. Partizánska zemfanka pri hlavnom štábe partizánskeho hnutia. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 5060.

„jazyk“. Odvážnejšou úlohou bolo zajatie viacerých „jazykov“, alebo menšie útoky na fašistické kolóny, vykonávať deštruktívnu činnosť na cestných a železničných mostoch, vyhadzovať vlaky s vojenským nákladom pre fašistický front, ničiť železničné tunely a telefónne spojenia, prerušovať krátke alebo diaľkové káble a pod. Najdôležitejším úkonom boli otvorené prepady nepriateľa. Do týchto bojov sa nasadzovali partizáni smelí, zdraví a ktorí sa hlásili dobrovoľne. Najvážnejšími partizánmi však boli míneri, narábajúci s traskavinami. Organizácia akcie musela byť dobrá, aby nedošlo k stratám na životoch a neplytvalo sa zbytočne zásobami streliva. Každý partizánsky bojový zásah musel byť presný a účinný. Táto práca si vyžadovala sústavnú každodennú vojenskú a politicko-výchovnú prácu priamo medzi partizánmi a pomocou rozviedok často i medzi civilným obyvateľstvom.

Možno povedať, že takmer každý oddiel mal svoj určitý poriadok, jednako však pritom pre všetky oddiely platili isté spoločné pravidlá.

Partizán, ktorý mal stráž (*karaulny*) ráno, obchádzal partizánske stanoviská a budil partizánov. Každý partizán mal čas na osobnú úpravu a úpravu svojho miesta na spoločnom ležovisku. Potom čakali na raňajky (čiernu kávu, ktorá nemusela byť v každej partizánskej jednotke). Podľa družstiev nastupovali partizáni do nástupu, kde im prečítali denný rozkaz a určili stráže. Do bojových akcií sa prihlasovali partizáni i večer, ak sa na ne šlo už v noci. Tí, ktorí ostávali „doma“, buď si dávali do poriadku odev, alebo čistili zbraň.

Obr. 19. Vnútrajšok bane „Bernardy“, kde sa zdržiavali partizáni. Na ľavej spodnej strane obrázka vidieť zvyšky čečiny, na ktorej partizáni spali. Foto J. Labanc, 1961

Partizánske skupiny, ktoré prijímali na svojich letištiach lietadlá, výsadkové skupiny a zbrane, pripravovali partizánov zadelených na túto prácu už v odpoľudňajších hodinách pred odchodom na partizánske letištiá (pripravovali slamu a suché raždie pre založenie partizánskych ohňov, mobilizovali civilné obyvateľstvo na pomoc pri hľadaní členov výsadkových skupín, ktorí pristávali pomocou padákov, alebo na pomoc pri hľadaní vriec (*mieškov*) so zbraňami a pod.).

Sovietske lietadlá pri poskytovaní všestrannej pomoci partizánskej vojne na Slovensku priletúvali obyčajne v polnočných alebo po polnočných hodinách. Do skorých ranných hodín muselo byť na letisku všetko schované, aby nepriateľ nemohol nájsť nijakú stopu po všetkom tom, čo sa v noci nad letiskom odohrávalo.¹⁶

V brigáde Čapajev v Závade pri Medzilaborciach hľadali raz takéto vrecia so zbraňami súčasne nemeckí vojaci i partizáni a v prvom okamihu sa navzájom skoro nepoznali, lebo medzi partizánmi bolo veľa odetých do nemeckej uniformy. Takýto okamih sa využil skôr, než sa nepriateľ spamätal. Do rúk nepriateľa sa nesmela dostať ani jedna zásielka so zbraňami. Takéto a podobné akcie sú naširoko spracované v našej literatúre o Slovenskom národnom povstaní, preto sa v tomto príspevku pri nich podrobnejšie náročky nezastavujeme.

Je pochopiteľné, že na túto zodpovednú prácu sa vyberali partizáni už pred-

¹⁶ Pozri prameň č. 6 a č. 7.

tým vyskúšaní v partizánskom boji. Chybná príprava opatrení, ktoré bolo treba na letisku zvládnuť, mohla zapríčiniť nepríjemnú situáciu.

Stráž bunkra vykonávalo si samo družstvo, ktoré v ňom žilo. Okrem vnútornej pozorovacej činnosti boli stráže rozostavené na okolí bunkrov i celého partizánskeho tábora, ba boli vysunuté aj niekoľko kilometrov do jeho okolia. Teda v bunkri mohlo odpočívať cez deň len toľko partizánov, koľko na výmeny vykonávalo dennú stráž.

Za bojovými akciami druhým dôležitým úsekom partizánskeho života bolo zásobovanie partizánov. Úlohou zásobovania (získanie proviantu) poverovali partizánov, ktorí dobre poznali rajón, kde sa nachádzala partizánska skupina, oddiel či brigáda. Pri brigáde, ktorá mala viac oddielov, bol jeden zodpovedný zásobovateľ (proviantný), ktorý riadil celé zásobovanie v partizánskej jednotke a jemu podliehali zásobovači jednotlivých oddielov. Hlavný zásobovateľ mal centrálny sklad potravín, z ktorého hlavný kuchár prideloval potraviny raz týždenne jednotlivým oddielom alebo družstvám.¹⁷

Ak boli jednotlivé oddiely brigády rozmiestnené na viacerých vzdialených miestach, viedli si zásobovanie samostatne. V brigáde sa obyčajne varilo pre všetky oddiely spoločne na jednom ohnisku, alebo po oddieloch, niekedy aj po družstvách. Záležalo to mnoho ráz od špecifických podmienok brigády, od zásobovacej situácie a od toho, aké a kde mala brigáda stanovište.¹⁸

Hlavný zásobovateľ postupoval podľa plánu zásobovania schváleného štábom oddielu alebo brigády. Potrebné produkty sa kupovali, a preto zásobovateľ disponoval i peniazmi na ich nákup. V prípade, že peňazí nebolo, kupovali na úver (*na bumašku*), ktorý dodatočne vyrovnali.¹⁹

Pomocníci z radov civilného obyvateľstva mali na túto prácu osobitné písomné poverenie, oprávňujúce ich získavať potraviny. Potvrdenie im vydával hlavný zásobovač alebo priamo štáb partizánskej jednotky.²⁰ Takto sa malo predísť prípadným nežiadúcim nedorozumeniam v styku s civilným obyvateľstvom vo veci zásobovania partizánov. Je prirodzené, že na túto prácu vyberali z partizánskych obcí len ľudí naozaj spoľahlivých, ktorí mali aj dôveru samej obce. Oni smeli prísť s potravinami i do stanovišťa oddielov. Tam, kde takejto dôvery nebolo, kládli pomocníci potraviny na miesto dohodnuté s partizánmi, zásobovačmi, odtiaľto si potom partizáni sami odnášali potraviny na svoje stanovišťa.²¹

Najdôležitejšími potravinovými článkami partizánskeho zásobovania boli chlieb, zemiaky a mäso. Chlieb im piekli po dedinách, denne raz až dvakrát alebo raz týždenne. Záviselo to od počtu partizánov a od možností zadovážovať potrebné množstvo múky.²²

¹⁷ Pozri prameň č. 5.

¹⁸ Pozri prameň č. 8.

¹⁹ Po oslobodení CSR sa všetky takéto úvery likvidovali v rámci náhrady vojnovnej škody.

²⁰ Pozri prameň č. 9.

²¹ Pozri prameň č. 10.

²² Pozri prameň č. 7.

V prípade, že nebolo možné obstaráť múku, robil sa po partizánskych obciach dobrovoľný zosyp múky pre partizánov vtedy, keď roľníci dostávali povolenie na mletie obilia. Boli dosť časté prípady, že gazdiná v obci, keď piekla raz do týždňa chlieb pre svoju domácnosť, odnášala z každého pečenia 1–2 chleby do určeného domu, odkiaľ sa všetok chlieb naraz odvážal partizánom.²³

Organizátori partizánskeho hnutia museli predvídať vážnosť situácie v zásobovaní partizánov v takom prípade, ak budú musieť žiť dlhší čas výlučne v lese. S touto eventualitou sa počítalo dávno pred začatím Povstania. Preto sa aj zásoby obilia skladovali tak, aby v prípade potreby stálo obilie partizánom k dispozícii. Boli to predovšetkým zásoby z výmlatu u majiteľov mláfačiek, mýto v mlynoch a jednotlivé sklady, ako napr. vo Vajskovej pri Dolnej Lehote, a zásoby v mlynoch na východnom Slovensku.²⁴

V dňoch Slovenského národného povstania si tieto zásoby odvážali obyvatelia horských obcí na vlastných povozoch do svojich sýpok. Tieto zásoby tvorili základnú rezervu chleba pre partizánov. No predsa sa stávalo, že i tieto rezervy sa po čase vyčerpali a v partizánskych obciach nebolo už z čoho pýtať.²⁵

Obetavé ženy zo stredoslovenských partizánskych obcí odchádzali do úrodnejších rovinných obcí a peši či vlakom prinášali múku na vlastných chrbtoch.²⁶ Zásobovanie obcí pod horami, najmä po zatlačení Povstania do hôr, zámerne úrady sabotovali. Za takýchto okolností odchádzali partizáni za múkou a obilím aj do obcí, ktoré boli obsadené Nemcami a v ktorých naši ľudia po nociach vynášali zo svojich sýpok obilie partizánom, čakajúcim naň blízko dediny (okres Vranov)²⁷. Za takejto situácie bolo potrebné naozaj veľa vlasteneckého nadšenia i obetavosti aj u civilného obyvateľstva.

Zásobovanie partizánov bolo nepochybne jednou z najťažších a najzodpovednejších úloh. Treba uvážiť, že priemerná partizánska skupina mala od 100 do 150 členov, oddiel od 200 do 300 členov a brigáda od 300 do 1500 členov, a tých bolo treba každodenne zásobovať jedlom, hoci len najskromnejším. Hlad nielen ohrozoval bojovú aktivitu partizánov, ale ak by bol trval viac dní, podstatne mohol ovplyvniť morálku bojujúcich.

Jedným z najdôležitejších potravinových článkov boli zemiaky. O zemiaky nebola síce núdza, ale ich uskladňovanie v lese bolo ťažké, a to najmä v zime

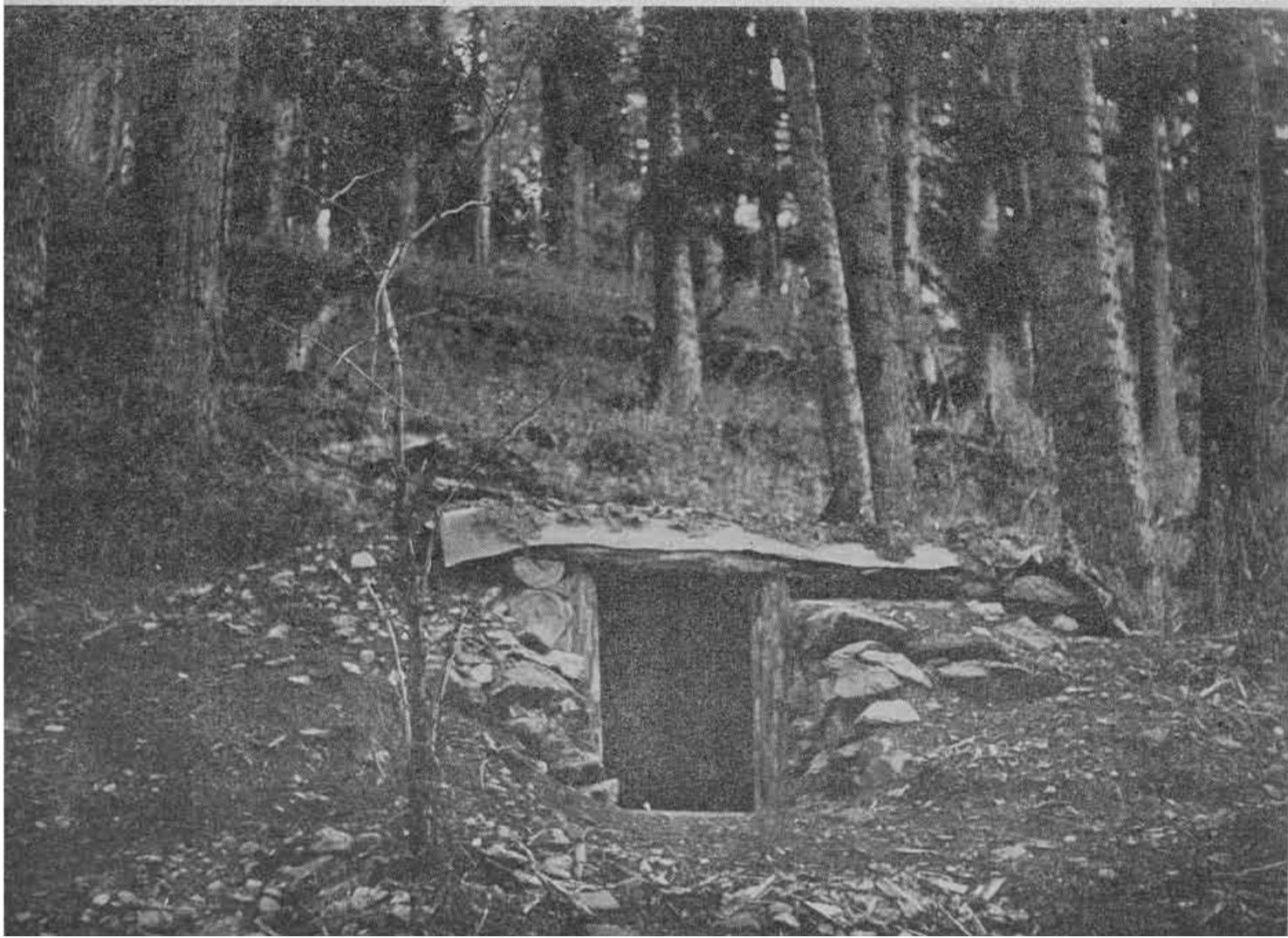
²³ Pozri prameň č. 11 a č. 7.

²⁴ Pozri prameň č. 12 a č. 11.

²⁵ „Podľa rozprávania civilného obyvateľstva rastie určitá nespokojnosť zo strachu pred hladom... Najkritickejším sa stáva zásobovanie proviantom civilného obyvateľstva, zdržujúceho sa v partizánskych obciach ako evakuanti... Dedinčania v krátkej dobe nebudú mať čo predať...“. Fond partizánskeho hnutia č. 208/1959, Múzeum SNP, Banská Bystrica. (Hlásenie Daniela Chlebca.)

²⁶ Pozri prameň č. 13.

²⁷ Pozri prameň č. 7.

Obr. 22. Partizánske stany na vrchu Poľana. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 2963.

1944—1945. Zemiaky vyvážali alebo vynášali ľudia do lesov vždy v množstve, aké bolo potrebné.

Pokiaľ ide o mäso, partizáni konzumovali mäso z ošúpaných a hlavne hovädziny. No zavše si urobili aj zásoby solenej slaniny, ktorá spolu s chlebom bola dôležitým, ba skoro jediným jedlom pri viacdenných pochodoch na akcie alebo pri presunoch.²⁸

Statok na konzum získavali po dobrom alebo aj po zlom z veľkostatkov, a to mnohokrát i veľmi vzdialených (Horná Lehota tak dostala do opatery býčkov a jalovice z veľkostatku od Rimavskej Soboty). Dobytko získavali partizáni aj tak, že ho zajímali okupantom, ktorí ho hnali vo veľkom množstve cez naše územie pre vlastné zásoby. Ľudia upozorňovali partizánov, kade a kedy pôjdu Nemci s dobytkom a pomáhali partizánom dobytko zadržať. Dobytko umiestňovali do partizánskych obcí a postupne (jeden-dva kusy týždenne) si ho partizáni brali do lesa.²⁹

Tam, kde takéto príležitosti neboli, vykupovali partizáni dobytko za peniaze alebo na úver. Zabíjali ho v obci alebo v lese. Rozštvrtené mäso vynášali do lesa, rozvešali po stromoch okolo skladu hlavného kuchára alebo pri kuchyni a hlavný kuchár z neho vydeľoval patričné množstvo oddielom alebo družstvám na varenie.³⁰

²⁸ Pozri prameň č. 9.

²⁹ Pozri prameň č. 11.

³⁰ Pozri prameň č. 1.

Chlieb a mäso pri dobrej organizácii zásobovania partizánov boli vždy v zásobe aspoň na jeden týždeň.

Ostatné potraviny, ako fazuľu, hrach, jačmenné krúpy, cukor, soľ a korenie, používali v stravovaní len tie partizánske oddiely alebo jednotky, ktoré si ich mohli zadovážiť. Hotové cestoviny používali partizáni všeobecne málo, obyčajne ich nahrádzali jedlami z múky.

Hlavným kuchárom a jeho dvoma-troma pomocníkmi boli spravidla starší partizáni alebo osoby, ktoré z nejakých príčin nemohli velitelia zadeliť do bojových akcií. Mali na starosti všetky zásoby potravín, nosenie dreva a vody do „kuchyne“. V zime si vodu na varenie získavali zo snehu, najmä keď sneh zakryl žriedla. V takomto prípade aj miesto pitnej vody používali sneh a snehom sa partizáni i umývali. Varenie bolo veľmi jednoduché. Varili vo vojenských kotloch alebo v kotloch na varenie lekváru, v hrncoch a najčastejšie vo vedrách. Na otázku, koľkokrát denne varili, odpovedá Štefan Smolák z Vinného: „Ako kedy. Keď nás spočiatku bolo málo, stačili sme si aj rezancov navariť. Keď ľudí pribudlo, muselo sa variť tak, ako zásoby stačili a ako bolo možné zaobstarať potraviny. Na raňajky sa zvyčajne varila čierna káva, samozrejme bez cukru, na obed guláš a večera bola len suchá (chlieb a klobása, chlieb a slanina). Málokedy sa stalo, že bol guláš aj na večeru.“

Partizánsky guláš sa občas menil; raz sa do vody, v ktorej sa varili kúsky mäsa, pridala fazuľa, inokedy jačmenné krúpy alebo zemiaky. Stávalo sa, že

Obr. 23. Dovož partizánskeho proviantu pre 5. oddiel v januári 1945. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 8041.

Obr. 24. Partizánska zabijačka v Rychtarovej, okres Banská Bystrica, vo februári 1945.
Fotoarchív Múzea SNP, sign. 7964.

v guláši plávali veľké halušky, zarobené z obyčajnej múky. S haluškami bol guláš najlepší, ale nebýval často, iba keď nebolo chleba. Inak k porcii gulášu pravidelne dávali chlieb.

Ak sa partizáni mali vrátiť z akcie večer, odložili im ich varené porcie od obeda, pretože na akciu odchádzali len o suchej strave. Bojovníci, ktorí sa vrátili z úspešných bojových akcií, bývali odmeňovaní väčšou dávkou jedla. Podobne sa stávalo, keď sa partizánom podarilo ukoristiť potravinové zásoby nepriateľovi. Tí, ktorí to vykonali, dostávali prvú pridelenú časť, a to väčšiu ako ostatní, no bojová družba im diktovala podeliť sa so spolubojovníkmi.

Pre varené jedlo nastupovali partizáni podľa družstiev. Ak sa varilo vo vedrách, dostalo každé družstvo jedno vedro jedla a k tomu prislúchajúce množstvo chleba. Jedli z vojenských šálok alebo zo spoločných nádob pozháňaných v obciach, prípadne každý sám. Často sa stávalo, že jedli spoločne priamo z vedra. Lyžicu si opatroval starostlivo každý partizán. Schovával si ju do čižmy, do náprsného vrečka, do vlastného batoha ako dajakú zbraň.

Po vykonanej akcii alebo pri organizovaní zásobovania smeli sa partizáni vo svojej partizánskej obci (ak v nej neboli práve Nemci) zastaviť, najesť sa u ľudí, umyť sa, vyprať si osobné prádlo a odpočinúť si. Bola to zo strany civilného obyvateľstva azda najväčšia pomoc a s ňou sa znásobovala i nádej na skoré opravdivé víťazstvo.³¹

Večer trávili partizáni pri spoločnom ohni, ale len tam, kde to dovoľoval terén. V zemľankách, zruboch a bunkroch alebo pred nimi sedávali partizáni v menších skupinách pri ohňoch. Pri takomto skupinovom sedení hovorili najviac o celodenných zážitkoch. Partizáni po návrate z akcií, najmä ak sa im zvlášť vydarili, hovorili o ich priebehu do najmenších podrobností. Boli to najvzrušujúcejšie chvíle — šlo o výmenu skúseností. Dôležitým faktorom pri reprodukovaní zážitkov bola okrem slov gestikulácia rozprávajúceho, čím niektorí partizáni dokázali výborne sprítomniť a opísať situáciu, ktorú skutočne v tej-ktorej akcii zažili. Tento druh večernej zábavy sami nazývali „divadlom“. Bola to v skutočnosti dráma, najmä, keď sa do rozprávania jedného partizána zapriadali slová dvoch, troch až piatich partizánov. Často sa takto navodila aj komická situácia, ktorá sa v skutočnosti ani nestala. Smiech bol mnoho ráz pre bojovníkov veľmi účinným pomocníkom. Posedenie ukončili spevom. Nejednen partizán si z týchto posedení odniesol prezývku na celý život; bola výstižná, charakterizujúca osobu alebo povahovú črtu. Avšak nie vždy sa podarilo vyvolať tieto spontánne, nikým neorganizované partizánske veselé večery.³² Niekedy sa partizáni nachádzali v takej situácii, že museli dodržiavať „absolútnu tíšinu“. Vtedy smeli hovoriť hlasnejšie len priamo v bunkroch, v zemľankách, málokedy v zruboch alebo v stanoch.

Večer si partizáni líhali na svoje miesta tak, ako boli oblečení vo dne. Na noc si smeli odložiť iba opasky s drobnou zbraňou a vyzuť si obuv. Prikrývali sa len svojimi plášťami alebo vojenskými dekami.

³¹ Pozri prameň č. 14.

³² Pozri prameň č. 15.

Obr. 25. Varenie stravy pre partizánov vo vedrách. Rekonštrukcia. Foto J. Radík, 1964.

Obr. 26. Príprava jedla pre partizánov v Reptovom oddiele. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 1083.

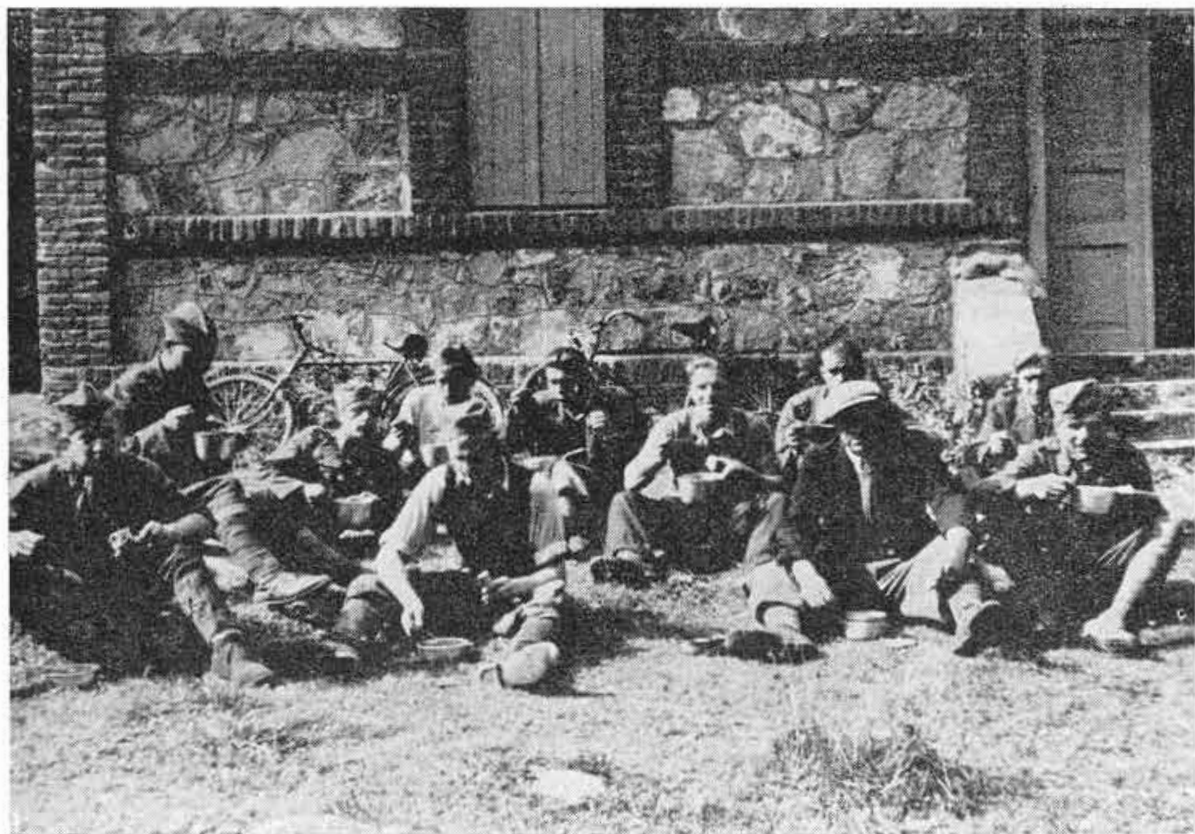
Obr. 27. Pečenie *kabáčov* u partizánov na železnej platni. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 8362.

Obr. 28. Využívanie pňa ako stola pri jedení partizánov. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 7925.

Obr. 29. Obed v partizánskom tábore. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 8355.

Obr. 30. Jedenie u partizánov. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 870.

Obr. 31. Sušenie chleba pre partizánov ako zásoby na pochody. Rekonštrukcia. Foto J. Radík, 1964.

Život partizánov sa prispôboval vždy podmienkam, ktoré museli za každých okolností prijať a zdolať tak, ako to kázalo ich vlastenecké svedomie a bojová odhodlanosť.

T r a n s p o r t

Závažnou zložkou partizánskeho života bolo zabezpečovanie transportu potrieb pre partizánov na rozličné stanovištia. Cesty boli neraz také neschodné, že sa do partizánskeho priestoru nebolo možné dostať inak ako peši. Na prístupných miestach sa nijaká partizánska skupina či oddiel alebo brigáda na dlho usadiť nemohla. Prvoradým pomocníkom pri vynášaní potravín do horských strmín bol kôň. Nie všetci partizáni mohli mať kone, najmä v zime, keď ich nebolo kde v lese ustajňovať a čím chovať. V takomto prípade museli vypomáhať majitelia povozov a koní z partizánskych obcí.³³

Potraviny a zbrane vyvážali občania povozom (povozkami) len potiaľ, pokiaľ mohli vozy vyjsť, potom si už partizáni spravidla vynášali zásoby na vlastných chrbtoch. Pri tomto pešom vynášaní zásob a zbraní pomáhalo veľmi často aj

³³ Pozri prameň č. 14 a č. 11.

Obr. 32. Partizánske kone s nákladom. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 8249.

civilné obyvateľstvo, a to organizovane alebo náhodne, podľa situácie.³⁴ Najväčšiu pomoc poskytovalo obyvateľstvo pri partizánskych presunoch, keď partizáni nemohli naraz všetky zásoby zbraní pri svojom premiestovaní vziať so sebou. Keď sa pochodujúca partizánska jednotka usadila na novom stanovišti, pomáhali obyvatelia dodatočne prenášať všetko za ňou tak, ako sa to vopred oznámilo a dohodlo. Túto prácu vykonávali najmä muži, ale aj ženy. Často sa stávalo, že sa v partizánskych obciach usadili fašistickí okupanti. Vtedy sa styk s partizánmi obmedzil na minimum a všetko, čo bolo partizánom najnutnejšie potrebné, vynášali cez deň ženy, v noci zas muži. Napríklad: ženy z Donoval povynášali na Krížnu všetky zbrane z obce, aby ich zachránili pred blížiacou sa nemeckou armádou pri zatlačovaní Povstania do hôr. Zbrane vynášali na chrbtoch, v batohoch zavesených na paliciach opretých na pleci. V takýchto ťažkých situáciách pomáhala vynaliezavosť miestnych ľudí, ktorí pod rôznymi zámienkami opúšťali obec a neraz sa len po ďalekých obchôdkach, cez niekoľko susedných obcí dostali k svojej partizánskej jednotke i s potravinami.³⁵

³⁴ „Za SNP donovalské ženy radili sa medzi uvedomelé občianky. Na vlastných chrbtoch vynášali partizánom na Krížnu a Prašivú zbrane, strelivo a potraviny... varili, prali, ošetrovali a liečili.“ Dokumenty Múzea SNP, Fond spomienok číslo 87/59. (Anna Čunderlíková.)

³⁵ „Často sa stávalo, že som musel v noci niesť balíky so spoluobčanmi do hôr, balíky ťažké, ale museli sme ísť rýchlo, lebo najmä keď boli Nemci v dedine, partizáni sa odtiahli ďaleko, veľa ráz som mal chrbát do krvi zodraný od spotenia a ošúchania. Vydržali sme. Veru bolo veľa aj žien, čo nám pomáhali niesť. Nebáli sa, lebo videli, že nesú potraviny svojim otcom, mužom, bratom a milým sovietskym partizánom.“ Archív SNS, čís. 49/61, *Partizánsky folklór z oblasti Bánoviec n/Bebravou*. Hovoril Filo Ondrej, zapísal Ján Botik.

Obr. 33. Prevážanie nákladu pre partizánov z Liptovskej Lúžnej do Železného v marci 1945. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 8200.

Je pochopiteľné, že nemalé nebezpečenstvo hrozilo ľuďom, ktorých pristihli fašistickí okupanti alebo udavači, ako vychádzajú z lesa na voze. Vtedy bol povozník, ktorý sa vracal po odovzdaní proviantu partizánom, vo veľmi zlej situácii a musel si vymyslieť výhovorku, ktorú mohol aj dokázať.³⁶ Boli časté prípady, že si fašistické vojská vynucovali povozy z obcí na odvoz vojenského materiálu alebo iných zásob ďaleko do svojho tylu. Pritom sa našim ľuďom neraz podarilo z takejto kolóny nepozorovane uniknúť s plným povozom a zaviesť tento náklad najbližšej partizánskej skupine. Takíto povozníci sa vracali do svojich domovov len po niekoľkých dňoch.³⁷ Situáciu využívali povozníci v čase, keď sa cez naše územie intenzívne posuoval front. Fašisti v snahe upchávať trhliny na fronte pod silným náporom Červenej armády presúvali svoje jednotky z miesta na miesto a nemohli sa nadhlo usadiť na jednom mieste. Strácali tak postupne kontrolu svojej základne. Ľudia využívali ich neznalosť situácie na intenzívnu pomoc partizánom.³⁸

³⁶ „Raz som niesol proviant partizánom. V dedine Nemcov nebolo, ale keď som sa večer vracal domov, čosi akoby som bol mal predtuchu, zastal som na okraji lesa, spravil som do kolesa novú „speru“ (mal som ju ešte celkom dobrú), takú naschvál neočistenú aj s kôrou. Blížim sa k našej dedine a Nemci ma pristavili a hneď na mňa, že kde som bol. Nuž vybral som sa, hovorím, do lesa pre drevo a koleso sa mi zlámalo a bolo po dreve. Pozrite, koleso som opravil a vraciam sa domov. Uverili mi koľuhy nemecké.“ Archív SNS, čís. 49 61, *Partizánsky folklór z oblasti Bánoviec n/Bebrovou*. Hovoril Ondrej Čukan, zapísal Ján Botík.

³⁷ Pozri prameň č. 16.

³⁸ Pozri prameň č. 17.

Obr. 34. Pomoc civilného obyvateľstva pri stavbe protitankových partizánskych zásekov pri Švermове (býv. Telgárt). Fotoarchív Múzea SNP, sign. 1335.

Obr. 35. Pomoc civilného obyvateľstva pri stavbe protitankových partizánskych zásekov pri Švermове (býv. Telgárt). Fotoarchív Múzea SNP, sign. 1291.

Obr. 36. Obyvatelia z obce Donovaly priniesli pre partizánov zbrane na vrch Prašivú. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 1327.

Nie vždy a nie jednoznačne sa v tejto práci všetko darilo. Mnohých ľudí pri priamej činnosti pre partizánov neprichytili, ale veľa ľudí v prospech Povstania položilo svoje životy.³⁹ Nebolo úniku ani zmlovania zo strany nepriateľa, ako o tom svedčí sedemdesiat vypálených obcí a tisíce ľudí usmrtených fašistami.

Liečenie

Partizáni bojovali v tyle nepriateľa. V prípade ťažšieho zranenia mali ošetrovanie zabezpečené. Pri každej partizánskej jednotke boli sanitári pre poskytnutie prvej pomoci, o ďalšie liečenie sa starali lekári a ošetrovatelky.⁴⁰

Pri zraneniach, ktoré si vyžadovali starostlivé ošetrovanie a liečenie, bolo treba mať kontakt aj s civilnými lekármi, ktorí umožňovali hospitalizáciu partizánov v nemocniciach alebo v meste. Pri ošetrovaní partizánov v nemocnici nebolo vždy možné uchovať anonymitu partizána, najmä ak sa nenašla hodnoverná odpoveď na pôvod zranenia.⁴¹ Ešte riskantnejšie bolo zveriť raneného partizána do opatery v domácnosti, hlavne v partizánskych obciach, často navštevovaných fašistickým vojskom alebo žandarmi a pohotovostnými oddielmi HG.

Pred odchodom na akcie alebo do priamych útokov proti nepriateľovi museli partizáni dbať na zásadu, že pred zranením sa musia chrániť, útoky i ústupy vykonávať tak, aby sa ani živí ani zranení nedostali do rúk nepriateľa. Opustiť raneného v bojovej akcii nebolo dovolené. Tieto závažné opatrenia museli dodržiavať, aby obava pred zajatím bola čím menšia. Partizáni mali síce svoju základňu a bojovali v prostredí, v ktorom sa nemuseli báť rodného „zázemia“, i keď bolo obmedzené niekedy len na určitý počet partizánskych obcí.

V prípade zranenia nachádzali medzi ľuďom neustálu pomoc a podporu. Verili v pevnosť vlastného postavenia i v prípade vážnejších zranení.

Opatrnosť, maskovanie sa, lešť a spoliehanie sa na vlastné nohy, to bol pre partizána najúčinnjší zákon proti zraneniu. Presuny a pochody partizánov oživovali najmä v časoch, keď fašistické okupačné vojská na našom území už i priamo brutálne potlačovali náš ľud a keď im už bolo približne známe rozmiestenie partizánov v našich horstvách. Vtedy sa často stávalo, že niektorý partizánsky oddiel miesto útočenia sa už len bránil proti presile. Bolo obzvlášť potrebné chrániť ranených. Po takýchto bojoch sa oddiel v noci presúval na nové pozície, ranených bral so sebou, alebo ich ponechával v opatere u civilného oby-

³⁹ Pozri prameň č. 18.

⁴⁰ Pozri prameň č. 5.

⁴¹ Pozri prameň č. 19.

vateľstva.⁴² Podľa danej situácie často ranených nechávali aj v lese, pravda, dobre ukrytých a zaopatrených, až kým si oddiel nevyhliadol svoje nové postavenie.⁴³ Najčastejšie previezli partizáni ranených potajme do vzdialených obcí, kde im civilné obyvateľstvo zariadilo prevoz do nemocníc, alebo im poskytlo vlastnú opateru.

Tak sa stávalo, že okrem osôb povolaných liečiť partizánov využívali sa v tejto situácii nanovo aj poznatky ľudového liečenia, ktoré vrátili život nejednému chorému alebo ranenému partizánovi.

Pri našom výskume v uvedených oblastiach našli sme pamätníkov, ktorí sami liečili partizánov, avšak podajedni ešte i dnes so strachom odpovedajú na naše otázky, aby neboli dodatočne šikanovaní alebo „trestaní“ za to, že partizánov liečili domácimi liečivami.

K zachovaniu osobného zdravia prispievalo i spontánne, sebazáchovné dodržiavanie aspoň najnutnejších hygienických zásad. Veľké ťažkosti spôsoboval partizánom nedostatok spodnej bielizne, ktorá sa takmer vôbec nevymieňala. Bolo veľa partizánov, ktorí partizánsku vojnu ukončili iba vo vrchnom odeve. Veľa žien na Slovensku sa pamätá na dni, keď z ich rúk vychádzali azda prvé nylonové košele a mužské spodky z nylonových padákov. Avšak ani táto výpomoc nestačila kryť veľkú spotrebu spodnej bielizne pre partizánov. Partizáni všetok svoj voľný čas venovali prípravám na bojovú činnosť, a tak ostávalo len málo času starať sa o osobné šatstvo. Ak si ešte domyslíme všeobecne slabší vzťah mužov k osobnej čistote, pochopíme dozaista, že sa objavilo aj množstvo vší, ktoré boli jedným z najneprijemnejších trápení v živote partizánov.⁴⁴ Ženy v partizánskych obciach verili síce predovšetkým starému ľudovému prostriedku čistenia lúhom z dreveného popola — ale ani tento prostriedok nebol veľa platný, najmä proti hnidám, ktoré vši nakládli do všetkých švíkov bielizne nevyzliekanej celé týždne a mesiace. Vajíčka naukladané vo švíkoch sa mohli ničiť len priamym „zabíjaním“, a to tak, že sa švík posúval po doštičke a nechtom palca sa vajíčka pučili. V niektorých partizánskych jednotkách si partizáni zhotovili z benzínového suda *parák*, v ktorom sa spodná bielizeň, niekedy i vrchný odev a prikrývky parili i 6—10 hodín.⁴⁵ Bielizeň si takto dezinfikovali aspoň raz za dva týždne. Aj týmto spôsobom čiastočne túto všiu pliaгу ničili.

V oddieloch nebolo vôbec mydla alebo len celkom málo, preto i táto skutočnosť prispela k ochoreniu svrabom. Proti svrabu už vonkoncom nebolo v lese lieku, okrem ľudových praktík, ktoré neboli vždy účinné. Svrabom postihnutý partizán sa hneď izoloval a liečil v obci, no najčastejšie priamo v nemocnici. I napriek tomuto opatreniu svrab sa veľmi rozšíril aj medzi civilným obyvateľstvom v partizánskych obciach, najmä v zime 1944 a na jar 1945.⁴⁶

Prostredníctvom civilných spolupracovníkov umiestňovali partizánske jednotky

⁴² Pozri prameň č. 20.

⁴³ Pozri prameň č. 19.

⁴⁴ Pozri prameň č. 8.

⁴⁵ Pozri prameň č. 8.

⁴⁶ Pozri prameň č. 17 a č. 21.

Obr. 37. Oddych partizánov nad Rychtarovou, okres Banská Bystrica, v januári 1945. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 8226.

svojich ranených v súkromných domoch po partizánskych obciach. Pri väčšom počte ranených vznikali v školách alebo i opustených domoch (po Židoch) partizánske lazarety. Partizánsky lekár v takomto prípade žil v obci a staral sa o chorých za účinnej pomoci žien z obce, ktoré sa starali hlavne o stravu pre ranených partizánov. V prípade, že partizánska jednotka nemala vlastného zdravotníka, musela rodina, u ktorej ranený alebo chorý partizán ležal, hľadať lekára sama i mimo partizánskej obce. Keď ani túto podmienku nemohla splniť, nepozostávalo nič iné ako siahnuť po starých, zväčša už aj zabudnutých praktikách, ktoré za takýchto núdzových okolností akoby znova oživali a nadobúdali svoj význam. K prostriedkom ľudového liečenia sa siahalo počas Slovenského národného povstania dosť často. Najmä ženy sa v mnohej tiesni radili medzi sebou, rozpomínali sa na starobylé praktiky a mobilizovali všetky možné skúsenosti na pomoc raneným partizánom.⁴⁷

Najčastejšie bolo treba liečiť strelné rany. Podľa miesta a stupňa zranenia rozpoznávali, či ide o prípad vážny alebo nie. No aj bez ohľadu na stupeň vážnosti toho alebo onoho zranenia vedeli, že ide o ranu hĺbkovú, spálenú nábojom, a že iste dôjde k jej hnisaniu. Na ranu bolo treba prikladať masť, ktorá by z nej hnis vytiahla a zároveň pomohla ju zaceliť. Na všetky strelné rany najčastejšie prikladali živicu (smolu) z červeného smreka. Masť pripravená zo živice

⁴⁷ Pozri prameň č. 20.

Obr. 38. Umývanie rúk snehom proti omrznutiu. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 2166.

musela byť vláčna, aby sa dala na ranu natrieť, preto ju rozpúšťali v masle a včelom vosku, a to pomalým zahrievaním.⁴⁸ Pritom bez toho, že by si to uvedomovali, zahrievaním prípravok zároveň dezinfikovali. Masť natierali priamo na ranu alebo na čisté handričky a prikladali na zranené miesta. Liečivú masť tohto druhu používali pri všetkých zapálených ranách, a to aj trzných a hlavne vtedy, keď sa partizánovi päta na nohe „odbila.“ Skoro vo všetkých prípadoch použitia tejto masti bol výsledok dobrý a ranený partizán sa vyliečil.

Povrehových zranení bolo v partizánskom živote azda najviac. Dochádzalo k nim najčastejšie pri neopatrnom narábaní s traskavinami alebo neopatrným zachádzaním so sečnými predmetmi (nôž, sekera). Aj týmto zraneniam prikladali partizáni vážnosť, lebo možnosť zahnisania rany tu bola častá a bolo jej nutné predísť. Hneď po zranení ranu umyli prevarenou vodou a natreli jódovou tinktúrou. Pravda, tinktúra nemusela byť vždy po ruke, a preto partizáni v takomto prípade použili lístky rebríčka (*Achillea mille folium*), ktorý sa dobre

⁴⁸ Pozri prameň č. 22 a č. 23.

osvedčil. Dobre ich umyli a hnetli v dlani, až kým nevypustili vlastnú štavu, ktorú potom partizáni nakvapkali na zranené miesto. Rany sa naozaj rýchle zaceľovali.⁴⁹

Najviac ochorení partizánov sa vyskytovalo v zime. Nedostatočná obuv spôsobila najmä v zimnom období veľmi často omrznutie nôh. Liečenie omrznutia si niekedy vyžiadalo viacmesačné pripútanie postihnutého partizána na lôžko. Podmienky v lese neboli také, aby sa tu mohli liečiť omrzliny. Bolo potrebné zas sa obrátiť o pomoc k civilnému obyvateľstvu. Pri omrzlinách I. a II. stupňa prikladali naši ľudoví liečitelia na zachvátené miesta chorých kyslú kapustu, alkoholové obklady alebo nastrúhané zemiaky.⁵⁰ Týmto ľudovým liekom prikladali značnú účinnosť, lebo verili, že povrch zamrznutého tkaniva opäť pod nimi ožije, resp. že donútia tak spodné vrstvy kožného tkaniva k rýchlej regenerácii. Súčasne tieto prostriedky znižovali teplotu na omrznutých miestach a zaháňali bolesť. Pri tomto liečení omrznutia boli výsledky skoro v každom prípade dobré.

Horšie bolo, ak sa na omrznutých končatinách objavili zhnisané miesta. Pretože šlo väčšinou o hĺbkové rany a o rýchly priebeh hnisania, uvoľňovali sa menšie, väčšie kusy rozpadnutého tkaniva. Ľudove sa takémuto úkazu hovorilo, že „telo odpadáva od kosti“.

Ľudoví liečitelia vedeli, že tomuto odpadávaniu sa nedá zamedziť, aspoň nie prostredníctvom ich skúseností. Starali sa v takomto prípade už len o to, aby sa napadnuté miesta sústavné zbavovali hnisu, vystavovali teplému vzduchu, aby sa rany čím skôr „sušili“.⁵¹ Na mastenie takýchto rán bežne používali ľanový olej. Tento prostriedok jednak zabraňoval, aby sa obväz prilepil na ranu a jednak olejom udržiavali novovznikajúce tkanivo okolo rany v pružnosti, čím sa predišlo jeho popraskaniu a krvácaniu.

Pri liečení omrznutia bolo potrebné veľa trpezlivosti, lebo liečenie bolo zdĺhavé. Výsledky liečenia omrznutia ľudovými praktikami boli vcelku úspešné.

V partizánskom živote dochádzalo dosť často k vyklbeninám a zlomeninám. V takýchto prípadoch sa spravidla našiel v niektorej obci človek, ktorý vedel zlomeniny „naprávať“. Pomoc týchto ľudí bola neraz neoceniteľná. Vyklbeninu „napravili“ a stačilo si deň oddýchnuť pre nadobudnutie zdravia. Pri zlomeninách taktiež šlo len o to, aby sa postihnutá časť tela nepohybovala, a preto ju dávali do latiek a obväzovali.⁵² Takto v kľude musel partizán ležať dva-tri týždne. Po uvoľnení doštičiek ešte týždeň patričné miesto kúpali v slanej vode. Nie vždy boli takéto možnosti a veľa ráz sa stalo, že partizán vyležal čas potrebný na zrastenie priamo v partizánskom obydľi v lese. Keď šlo o otvorenú zlomeninu, bolo potrebné chorého umiestiť v nemocnici. Máme veľa dokladov o tom, že i s takouto zlomeninou ostali partizáni ležať v lese či v obci a len po oslobodení nášho územia boli prevezení do nemocníc, kde im až dodatočne poskytlí potrebný zákrok a liečenie.⁵³

⁴⁹ Pozri prameň č. 24.

⁵⁰ Pozri prameň č. 25.

⁵¹ Pozri prameň č. 27.

⁵² Pozri prameň č. 28.

⁵³ Pozri prameň č. 19.

Obr. 39. Sovietska rozviedka Červenej armády pri zvitani sa s obyvateľstvom v Utekáči, okres Rimavská Sobota, v januári 1945. Fotoarchív Múzea SNP, sign. 5407.

Ako som už spomenula, v zhoršených hygienických podmienkach sa často vyskytoval svrab. V jeho počiatkoch mu partizáni nevenovali veľkú pozornosť, lebo sa nazdávali, že svrbenie pokožky spôsobujú vši. Až keď sa po tele začali objavovať chrasty, bolo možné rozoznať, že ide o svrab. Partizánski zdravotníci chorého poslali do obce. Pri liečení tejto choroby hojne využívali ľudoví liečitelia poznatky starých chlapov, ktorí prešli prvou svetovou vojnou. Chrasty vytvárané voškou svrabovou nebolo prípustné násilím z tela odstraňovať, a preto na ne používali masť, ktorá obsahovala modrú skalicu a bravčovú masť. Pomer prísad tohto prípravku robili iba od oka. Skalicu potkli a aby bola účinnejšia, pridávali k nej skryštalizovanú sadzu (*spuza*) z otvoreného komína a po jej zmiešaní s bravčovou masťou vznikla masť na svrab. ňou potom potierali choré miesta.⁵⁴ Keď chrasty odpadli, bolo potrebné telo „sušiť“. Vtedy zasypávali krvácajúce miesta detským púdom, alebo keď ani tohto nebolo, používali „drevený prach“ z črvotočmi zožraného dreva. Po tomto prvom očistení tela chorého na svrab prikladali masť len na miesta, ktoré sa ešte zapalovali. Liečitelia sa totiž domnievali, že voška tam ešte žije a pracuje. Svrab sa v dôsledku vojnových pomerov rozšíril i medzi civilným obyvateľstvom a bol zlikvidovaný až po ukončení vojny vďaka organizovanému boju nášho zdravotníctva.

Časté a nepríjemné ochorenia partizánov sa dostavovali po požití „starého mäsa“ alebo masťného bravčového mäsa, prípadne starých mäsových konzerv.

⁵⁴ Pozri prameň č. 21.

Obr. 40. Provizórny dom postavený po vypálení obce fašistami v novembri 1944. Závada, okres Humenné. Foto A. Kostková, 1964.

Dochádzalo teda dosť často k menším či väčším otravám žalúdka. Chorého partizána poslali do obce na liečenie. Niekedy mu pomohol harmančekový čaj alebo čaj zo semien bodliaka (*cirsium*), ktorý mal urýchliť vyprázdnenie tráviaceho traktu od stravy, ktorá vyvolala otravu.⁵⁵

Ak sa v partizánskej jednotke vyskytol týfus, bolo potrebné chorého okamžite izolovať a spáliť veci na jeho ležovisku v bunkri či zemľanke. Občania sa nebáli ani partizánov chorých na týfus a liečili ich. Podľa ľudových skúseností vedeli, že pri týfuse je najnebezpečnejší horúčkový stav, ktorému zabraňovali tým, že chorého zabalili do octových Priesnitzových zábalov (pomer octu a vody 1 : 3). Počas vysokej teploty podávali chorému len ruský alebo harmančekový čaj.⁵⁶

⁵⁵ Pozri prameň č. 24.

⁵⁶ Pozri prameň č. 22.

Obr. 41. Núdzové ľudské prístrešie po vypálení obce fašistami v novembri 1944. Ruská Poruba, okres Humenné. Foto A. Kostková, 1964.

Keď horúčka začala ustupovať, mohol chorý začať jesť sucháre s čajom alebo mlieko s čajom.

Proti prechladnutiu partizáni najviac a všeobecne verili liečivému účinku pálenky. Kde jej vôbec nebolo (v niektorých partizánskych jednotkách nesmel nikto z partizánov používať alkohol okrem lekára, ktorý potreboval lieh na liečenie), tam používali slaná teplú vodu na vyplachovanie hrdla.

Najosvedčenejším prostriedkom na ľahké formy hnačiek sa stal čaj z makovic (jedna makovica na šálku čaju) alebo pomletý mak.⁵⁷ Po užití čaju z makovic postihnutí dobre spali a bolesti v bruchu prestali.

* * *

Týchto málo príkladov svedčí o tom, že počas Slovenského národného povstania pripadla miestnemu obyvateľstvu, ktoré s partizánmi úzko spolupracovalo, okrem iných povinností i dôležitá úloha pri navracaní zdravia mnohým chorým partizánom. Obetavosť, ktorú náš ľud prejavoval na každom kroku, treba hodnotiť ako veľmi humánnu vlastnosť.

⁵⁷ Pozri prameň č. 29.

Najväčšiu pomoc pri liečení partizánov poskytli v Slovenskom národnom povstaní nemocnice v Likieri, v Korytnici, v Tisovci, v Lovinobani a v Humennom, v partizánskej nemocnici v Moštenici a v mnohých ďalších. Nezištnú pomoc pri liečení partizánov preukazovali mnohí lekári a lekárky, samostatne vykonávajúci svoju lekársku prax po obciach a menších mestečkách, ako aj ženy zo všetkých partizánskych obcí, ktoré za liekmi pre partizánov putovali niekedy do veľmi vzdialených lekární. Je ich nespočetné množstvo. Ich zásluhy v boji o zdravie partizánov v Slovenskom národnom povstaní sú veľké.

Z á v e r

V živote partizánov a ich spolupracovníkov počas partizánskej vojny v rokoch 1942–1945 nachádzame veľa príkladov využitia tradičných prvkov ľudovej kultúry. Záujem národopisnej vedy v tomto prípade sa teda orientuje na život a poznanie tej časti ľudu, ktorá sa počas Slovenského národného povstania rozhodla prijať a znášať najťažšie podmienky života za víťazstvo pokrokových ideí spoločnosti.

Pri spätnom pohľade na revolučnú epochu Slovenského národného povstania si uvedomujeme, koľko úsilia bolo potrebné vynaložiť na vytvorenie podmienok života partizánov, v nejednom ohľade odlišného od života frontových bojovníkov, no nemenej plného hrdinských skutkov.

Obdobie Slovenského národného povstania je predmetom záujmu viacerých vedných disciplín, z ktorých jednou je i etnografia. Spôsob života v maximálne ťažkých podmienkach, pri nedostatku často základných životných potrieb, vyžadoval nielen fyzickú, ale aj duševnú odvahu a odolnosť partizánov. Národopisná veda stojí dnes pred naliehavou úlohou skúmať popri folklóre mnohé špecifické javy partizánskeho života, ktoré často priamo nadväzujú na ľudové tradície. Rozsiahly výskum, ktorý táto úloha predpokladá, je v našom období čiastočne uľahčený tým, že sa možno opierať o informácie priamych účastníkov Slovenského národného povstania.

PRAMENE

1. Doc. Jozef H a g a r a, 47 roč., vysokoškolský učiteľ, veliteľ Hornonitrianskej partizánskej brigády:

„Prvý partizánsky bunker sme postavili v r. 1942, v lete, v okolí oslanských štálov v blízkosti vily inž. Němca, ktorá bola zamaskovaná už tým, že bola postavená v hustom lieskovom poraste. Po zatlačení Povstania do hôr bývali sme prechodne v obciach a v senníkoch (senárne) na Malých a Veľkých Láskach. Sú to lúky nad Veľkou Lehotou, nad Kamencom, nad Podhradím, pod Vtáčnikom. V senníkoch sme spávali na sene po desať až dvanásť partizánov, a to v spodnej časti senníka a na strieške, ak boli na týchto senníkoch. V senníkoch mali partizáni výhľad na dve strany. Neboli dosť bezpečné a využívali sme ich len dotiaľ, kým sme si nepostavili v Boskovej Doline štyri bunkre, z ktorých jeden slúžil za nemocnicu pre ranených partizánov.

V jednom bunkri spalo až 16 partizánov. V bunkri bolo spoločné poschodové lôžko, to znamená, že vo výške asi 60 cm bolo jedno a vo výške jedného metra bolo ďalšie lôžko (priče). Z obce sme si „dopratali“ železný sporák (šporhet), na ktorom sme si varili. Okrem týchto bunkrov mali sme postavené aj zemľanky, ktoré boli stavané práve tak ako bunkre, ale sa v nich nevarilo, len spalo. Naša strava bola väčšinou suchá, chlieb, slanina, klobásy a syry. Keď bolo čerstvé mäso, rozvešali sme ho po stromoch a z neho sme pridelovali porcie

jednotlivým družstvám. Umývali sme sa pri žriedlach tak, že jeden druhému zlieval z hrnčeka na ruky vodu, ktorou sa dotýčny umýval a utierali sme sa do čistých onuci, ktoré pri ústupe do hôr sme si mohli nabrat z vojenských skladov v Zemianskych Kostolanoch.

Keď sme sa s našou jednotkou presťahovali nad Rychtarovú, postavili sme si tu tri bunkre a niekoľko zemľaniek nad obcou Horná Lehota. I tu sme mali spoločné lôžka, zhotovené zo štiepov, rovnou plochou na vrch. Sedávalo sa obyčajne na spodnom lôžku. Na takto zhotovené spoločné lôžka sa nakládlo listie, mach alebo čečina. Partizáni spali vždy oblečení a prikrývali sa svojimi veľkými kabátmi alebo vojenskými dekami. Ranených partizánov, podľa toho, o aké zranenie šlo, odvážali sme alebo odnášali do partizánskych obcí, kde ich liečil väčšinou lekár z Podbrezovej.“

2. Ladislav Szabó, 71 roč., robotník, Humenné, organizátor partizánskeho hnutia na východnom Slovensku:

„Vo februári 1944 umiestnili sme 36 člennú skupinu partizánov Pugačov v lese Rokyto v lesníckej chate. Chata po nejakom čase zhorela. Skupina sa premiestnila na vrch Petičov na Vihorlate, kde si postavila dve zemľanky. Zemľanky boli obyčajne vykopané hlboké jamy, do ktorých sa vchádzalo znižujúcim sa chodníkom a ktoré boli zakryté obyčajnými brvnami a zasypané hlinou. V čase dažďov tieto zemľanky veľmi premákali. Spalo sa v nich na zemi na slame. Oheň v nich nekládli. Spočiatku partizáni v lese nevarili, jedli len suchú stravu a varené jedlo mali raz-dva razy do týždňa, vtedy, keď sme im ho priamo doviezli z Humenného. Nákup potravín pre partizánov sme robili u obchodníkov a uskladňovali sme ich u Andreja Ručinského, ktorý býval v odľahlom dome za kaštieľom v Humennom. Bočným oblokom odtiaľto si brali partizáni tieto potraviny a vynášali do svojho stanovišta. Sem dodával Jozef Žák, pekáč z Humenného, chlieb pre partizánov, ktorý piekol zo svojej múky. Mäso kupovali spolupracovníci partizánov v Humennom, po jednom-dvoch kilách v obchodoch. Takto získavali potraviny pre partizánov od februára 1944 až do mája 1944 a buď ich vynášali samotní obyvatelia, alebo si pre ne chodili partizáni sami. Až keď nadviazali partizáni priamy kontakt s roľníkmi-komunistami po dedinách, začali si partizáni variť sami na svojom stanovišti. Prádro partizánom sme prali v Humennom a túto prácu vykonávali len ženy komunistov. Čisté šatstvo sa sústreďovalo u mojej ženy Ziny Szabovej, ktorá ho vynášala do hôr partizánom. Takisto oblastné vedenie KSS malo v mojom byte zopár schôdzí, na ktorých boli prítomní i veliteľia už existujúcich partizánskych skupín na východnom Slovensku.“

3. Michal Kormaňoš, 47 roč., robotník, Vernár, okres Poprad, príslušník partizánskej jednotky Jegorov:

„V lese sme na rany prikladali podbelinu (*Tussilago pharphara*). Tá rastie všade po poli. Keď sme chceli zastaviť krvácanie z rany, vtedy sme vlastné sliny používali alebo sliny kamaráta, keď rana bola na takom mieste, kde si sám ranený sliny dať nemohol. Potom sa roztrhala košeľa, lebo obvazu sme nemali, na ňu sa napľulo a priložilo na ranu. Keď mal partizán horúčku, dávali sme mu studený obklad. Inakšie sa u partizánov neliečilo. Už bolo iné, keď sa ranený partizán dostal do rúk k doktorovi. Ak ostal ranený partizán s nami, a to vždy vtedy, keď v dedine bolo veľa Nemcov a bolo nebezpečné ležať v obci, musel partizán vydržať alebo zahynúť. Inej cesty nebolo.“

4. Štefan Kubík, 50 roč., robotník, organizátor a príslušník brigády Čapajev:

„Keď sme z obvodu Giraloviec prešli do Slánskych hôr, usadili sme sa na Šimonke. Tam sme už oproti bývalým kolibám žili v palácoch. To boli nádherné paláce. Tu sme si už stavali zruby z bukového dreva, ktorých zadná stena bola vyššia ako predná. Pri zadnej stene bolo urobené spoločné lôžko (priča) na spanie. Zrub mal aj oblok a dvere. Mohli sme sa v ňom pohybovať, kým v predošlej kolibe len ležať. Zrub bol celý zhotovený z guľatiny, ktorá na rohoch bola na seba viazaná príslušným zakresávaním dreva. Zadná a predná stena zrubu takto vytvárala šikmú plochu pre nasadenie strechy, ktorá bola jednoboká a šikmá. Táto pozostávala takisto z guľatiny vedľa seba naukladanej, na ktorú sme nastlali listia, prikryli čačinou a zahádzali hrubou vrstvou hliny.“

5. Štefan Smolák, 44 roč., príslušník partizánskej jednotky Veža, Vinné, okres Michalovce:

„Bol som v našej partizánskej skupine Veža príslušníkom sovietu (soviet sa skladal z veliteľa,

náčelníka štábu, politického komisára a predsedu poradného sboru, ktorý ďalej mal dvoch členov). Soviet sa schádzal každý deň a podľa toho, ako si to naša partizánska vojna vyžadovala, zvolával všetkých partizánov. Každú vážnejšiu akciu alebo situáciu sme riešili spoločne a prijaté rozhodnutia sa museli plniť presne.

Bývali sme v zruboch a v zimnom období v zemľankách nad obcami Tarnavou, Vinným, Porubkou, Chomcom a Kaminkou. Ráno zobúdzať partizánov strážny (karaulný). Pred raňajkami bol každý partizán umytý, mal upravené svoje lôžko a pripravenú zbraň pre ranný nástup, na ktorom všetci partizáni prijímali hlásenie dňa a rozkazy. Po raňajkách sa všetci partizáni rozišli vykonávať pridelené im úlohy.

V partizánskej kuchyni a v zemľankách udržiavali oheň starší, ktorí nechodili na bojové akcie. Varilo sa v medenom kotli pre celú skupinu. Na raňajky bola čierna káva, na obed guláš a na večeru obyčajne suchá strava (chlieb, slanina, chlieb, klobása atď.).

Jedli sme z vojenských šálok, kastrolikov, misiek, ktoré si partizáni získavali v obciach. Svoje lyžice si partizáni opatrovali vo vlastných batohoch, v náprsnej kapse, alebo zastrkávali za sáru čižmy. Ostatné nádobie, z ktorého sa jedávalo, viselo vždy umyté po bukoch v okolí tej-ktorej zemľanky či zrubu.

Chlieb pre nás piekli najviac ženy vo Vinnom. Keď sa chlieb sústredil do jedného domu, vozil nám ho povozník (povozka) až do skladu, ktorý bol umiestnený pri kuchyni; chlieb sa tu vydeľoval partizánom podľa družstiev. Povozníka sme vždy odmenili plným vozom síahovice (šahovina) zo zásob dreva grófov Stárayovcov. Gróf Stáray mal svoje sídlo v Michalovciach. Jeho majetky sa rozprestierali od Michaloviec až na Zakarpatsko. V lesoch mal vždy nachystané palivové drevo na predaj, ktoré mu jeho deputátnici hotovili v zimnom období. Zásoby chleba boli v skupine vždy na celý týždeň. Dobytok sme brali najviac od Nemcov, ktorí ho hnali v celých stádach. Pravda, nebola vždy taká možnosť získať mäso. Keď sa nám úlovok podaril, porážali sme dobytok v lese a mäso sme rozvešali na buky okolo kuchyne. Na vzduchu mäso dlho vydržalo. Inak kupovali sme hovädzi dobytok a ošipané za peniaze, ktoré nám ľudia dávali aj v desiatkovaných čiastkach.

Najviac sa nám ničilo spodné prádlo a nebolo kde nové si zadovážovať. V núdzi sme si vypomáhali padákmi. Ženy vo Vinnom nám z nich šili košeľe a spodky.

Svojho lekára sme nemali, len sanitárov z radov partizánov, ktorí ošetrovali chorých podľa pokynov lekárky Hauptlorenzovej zo skupiny Kriváň, ktorá stála neďaleko. Keď išlo o vážnejšie prípady ochorenia, sama lekárka prichádzala medzi chorých partizánov a ošetrovala ich. Inak denne k nej chodievali podľa potreby sami nemocní. Partizánom, ktorí potrebovali nemocničné ošetrovanie, cestou našich civilných spolupracovníkov sme zariaďovali prijatie do nemocnice. Ján Spak sa liečil napr. v nemocnici v Humennom.“

6. Ján H u d á k, 44 roč., Zvolen, príslušník brigády Čapajev:

„Na jednej bojovej akcii som bol ranený do ruky. Na vážnejšie akcie som už nemohol chodiť, preto ma v partizánskom štábe poverili funkciou veliteľa na našom partizánskom letišti v Závade. Pri vykonávaní tejto úlohy som zažil veľa rozličných príhod. Rozpoviem len jednu z nich. Dostal som zo štábu príkaz zostaviť partizánov, ktorí mi boli pridelení, a civilov z obce po celom okolí letišťa, lebo sme mali prijať viacčlennú desantnú skupinu zo Sovietskeho sväzu a miešky so zbraňami. Cez deň sme si všetko zorganizovali tak, aby sa nám nemohla vyskytnúť neočakávaná nehoda. Keď sa zvečerilo, všetci boli na svojich miestach a čakalo sa na polnoc. Obyčajne v polnočných hodinách k nám priletúvali lietadlá. Tieto ťažké náklady k nám vozilo vždy lietadlo typu Douglas. Jeho zvuk sme rozoznali už zďaleka, zapálili sme na letišti partizánske ohne a čakali sme na výstrel rakety v dohodnutej farbe. My sme výstrel opakovali tiež v dohovorenej farbe a vtedy lietadlo, ak bolo určené pre nás, prijalo naše znamenie a vypálilo druhú raketu na znak toho, že patrí k nám a že za chvíľu začne na letišti a v jeho okolí spúšťať náklad. Lietadlo ešte niekoľkokrát ponad naše ohne zakrúžilo a v tom už začali sa otvárať padáky parašutistov. Všetci sme boli v strehu. Vždy niekoľkí partizáni spolu s civilmi si vzali v určenom mieste na mušku jeden parašut a ten sledovali až do jeho dopadu na zem. Takýto parašutista už bol mimo nebezpečia. Stávalo sa nám, a to dosť často, že parašut vznášajúci sa nad lesom pokryl korunu stromu a vtedy bolo treba rýchle poskytnúť pomoc, lebo i parašutista ostal visieť na strome. Silným nárazom o strom dochádzalo i k zraneniam.

Po vypustení parašutistov nasledovalo vypúšťanie mieškov. Počet obidvoch zásielok bol nám vopred ohlásený, takže sa nemohlo nič stratíť. Pri jednom takomto prijímaní lietadla nám

dopadli dva miešky až do rajóna Nemcov. Práca s ich hľadaním sa nám pretiahla do svitu. Zbrane sa však museli nájsť, lebo by padli do rúk Nemcom. Pri tomto hľadaní mieškov sme sa naraz zbadali, že je nás partizánov nejako veľa. Medzi nás sa zamiešali Nemci. Pravdepodobne v noci zbadali, že do ich rajónu niečo tiež spadlo a hneď nad ránom sa preto vybrali na toto miesto. Pretože naši mnohí partizáni nosili nemeckú uniformu po mŕtvych Nemcoch — v prvej chvíli ani Nemci ani my sme sa navzájom skoro nepoznali. V tom okamihu niekto z nás prvý vystrelil. Strelba bola krátka a boli aj ďalšie uniformy pre našich. Miešky sa nám predsa podarilo zachrániť.“

7. Michal V e r b a, 66 roč. roľník, Závada, okres Humenné:

„Najskôr boli u nás partizáni zo skupiny Sukačev, potom do konca novembra 1944 brigáda Čapajev. Zásobovanie si riadili samotní partizáni. Občania z našej obce, ktorí vlastnili kone, vozili partizánmi získané obilie do mlyna v Košiarovciach a múku z mlyna do našej obce. Ženy piekli z múky chlieb pre partizánov. Spočiatku povozníkov určoval z dom na dom komisár obce Ján Vaľo, ku ktorému bol pridelený jeden partizán, ale krátko na to bol v obci ustanovený revolučný národný výbor, ktorý určoval povozníkov na všetky potreby partizánom. Pre obilie sme chodili až do Žalobína, Ohradzian, Podčičvy, Tovarného, a to len v noci, lebo cez deň sem chodili často nemecké hliadky, ktoré tiež odtiaľto brali pre seba obilie. Ľudia týchto obcí v takomto prípade skrývali obilie do lesov a volali partizánov, aby si ho vzali, aby sa takto nedostalo do rúk Nemcom. V našej obci skoro v každom dome ženy piekli chlieb pre partizánov, a to aj dva-tri razy denne. Drožďia vôbec nebolo. Pieklo sa na zápravke (komľja), ktorá vznikala tak, že sa otruby zakvasili na dva-tri dni. Na kvásku sa pieklo tiež, ale ten bol obyčajne slabý, pretože sa často používal. Keď nemohli partizáni zohnať ani obilie ani múku, robili sme zosyp z nášho obilia a po celé dni sme z neho na našich kamených mlynčekoch mleli múku na chlieb. Aj partizáni mleli, keď sme my už ustali. Sklad múky bol v škole a sem chodili ženy pre ňu. Na 5–6 chlebov (len na také množstvo chlebov boli v obci pece) dostala každá žena sedem korytiek múky. Keď sa partizáni zberali na prechod cez front, sušili sme im z chleba krajce (sucháre), a to v peciach na plechoch (tapšách). Sušenie chleba trvalo celý týždeň. Ten sa potom vo vreciach vozil do stanovišťa partizánov. Partizánom sme pomáhali i na letisku, ktoré mali pri našej dedine (teraz sú tam postavené hospodárske objekty JRD). Pomáhali sme im hľadať parašutistov, keď náhodou spadli do lesa, a taktiež i zbrane, ktoré sme potom ešte za tmy odvážali na stanovište. Dobytok si partizáni zadovážovali len z tých obcí, kde boli usadení Nemci. Napr. v Olke mali Nemci svoj veľkostatok, ktorý spravoval Lipčák. Raz zo soboty na nedeľu sme im všetko vzali, dobytok, obilie, múku a ošípané.“

8. Rudolf J á n o š í k, 49 roč., invalid, príslušník partizánskej skupiny Buďonny, Bratislava-Karlova Ves.

„Naša skupina bola ubytovaná v Chočskom pohorí na východnom Slovensku nad obcou Ruská Poruba. Pretože sme patrili k brigáde Čapajev, pre každú skupinu sa chlieb piekol v iných obciach. Brigáda mala osem oddielov. Pre našu skupinu piekli ženy v Štefanovciach, a to podľa poradia, ktoré určoval predseda RNV. Potraviny okrem chleba, mäsa a zemiakov sme iné nemali a keď sa niečo zohňalo, prilepšovala sa strava raneným a chorým. Varili sme si najskôr v hrncoch na kameňoch. Pri premiestňovaní sa našej skupiny hrnce sme so sebou nebrali a keď sme si na druhom mieste nové hrnce nemohli zaobstarať, varili sme len vo vedrách. Vetrá boli zavesené na železnej tyči, ktorá bola upevnená na drevených rozsoškách. Kuchármi boli starší partizáni, čo už nechodili na akcie. Keď sa nám podarilo zohnať ošípané, mäso z nich sme skonsumovali na varenie a slaninu sme dobre posolili a povešali na buky. Takáto slanina spolu s chlebom sa potom prideľovala tým partizánom, ktorí chodili na akcie. Bola to takzvaná suchá strava. Bývali sme v nízkych zruboch, prikrýtych celtou, alebo neskôršie, keď už nás prekvapil sneh, v zemľankách. Boli to obyčajne jamy hlboké asi na pol chlapa, zakryté vetvami a čečinou. Nemali vchod, iba obyčajnú malú dieru, do ktorej, keď chcel partizán vliezť, musel sa postaviť k nej chrbtom a naraz nohami zoskočiť do zemľanky. V zemľanke sa nedalo stáť, iba sedieť a spalo sa na zemi, na ktorej boli nastlané vetvy a na nich slama. V lese sme sa neumývali, lebo vody nebolo dosť ani na pitie a varenie. Keď sme chodili na akcie, vždy sme sa zastavili v dedine, kde nám ženy nahriali vody, naliali do korýt alebo diežok (šajlov) a v tom sme sa celí poumývali. Preto sme v lese nemali ani uteráky. Najviac sme si opatrovali nohy a tie sme si pri každej príležitosti v dedine i mimo dediny umývali.“

Mensšie poranenia sme umývali prevarenou vodou. Ťažšie ranených partizánov sme znášali na nosidlách do dediny, kde už bol lekár, ktorý ošetroval partizánov všetkých spoločne umiestnených v škole. V tom čase deti do školy nechodili. Hnačky, tých bolo najviac z prechladnutia a zlej stravy, liečili sme harmančekovým čajom. Prechladnutie pálenkou alebo vyplachovaním hrdla slanou vodou. Obväzy sme si zhotovovali z padákov, ale ani tých dost nebolo. Najviac nás trápili vši. Zadovážili sme si sud od benzínu a v jeho dolnej tretine sme namontovali rošt, a na ten sme ukladali prádlo. Na spodok sme naliali do suda vody a vrch sme taktiež uzavreli. To bol takzvaný parák, v ktorom sa prádlo parilo niekedy aj dva dni. Vši síce pohynuli, ale hnidy nakladené v švíkoch prádla sa týmto parením nezničili. Na ich ničenie sme si vymysleli takýto spôsob: Švík sme posunovali po rovnej doštičke a nechtom veľkého palca sme hnidy jednoducho pučili. Nie každý partizán bol síce ochotný sa vyzliecť do naha a tento lov na hnidy vši uskutočniť.“

9. Štefan L u k a c k o, 65 roč., obchodník, Ruská Poruba, okres Humenné:

„Mal som v obci malý obchod, ktorý som od prvého dňa dal k dispozícii partizánom. Všetko, čo potrebovali, si z obchodu mohli vziať. Pretože naša obec patrila medzi obce partizánskej oblasti, do ktorej Nemci po celé tri mesiace ani nevstúpili, nemal som skade tovar do obchodu doplniť. Chodieval som za ním na svojom koniku do Stropkova alebo až Vranova. Najviac som dovážal soľ, cukor, petrolej a hlavne remeň na opravu partizánskej obuvi, ktorej bol veľký nedostatok. Partizáni mali v našej obci aj svojho obuvníka. Tie ženy, ktoré vedeli v obci šiť, šili pre partizánov z padákov košeľe a spodky. Sústavne toto prádlo šila Anna Suľovská aj so svojimi dvoma dcérami z Humenného, ktorá do našej obci sa prišla ukryť pred prenasledovaním Nemcami.“

Bol som takto pomocníkom pri zásobovaní partizánov. Mal som na túto funkciu písomné poverenie aj s razítkom partizánskej brigády Čapajev. Keď sa už potraviny do obchodu ťažko zháňali, chodieval som so ženou hlavne za liekmi pre partizánov do Stropkova a Humenného. V obci sme mali partizánsku nemocnicu v dome po Židoch (Jakub Polster). Vždy tam ležalo 15 až 18 ranených partizánov a liečil ich lekár Jozef Grúber.“

10. Alžbeta S v i t e k o v á, 62 roč., robotníčka, Cigel, okres Prievidza:

„Mala som na starosti zásobovanie partizánov, ktorí boli rozmiestnení na Bielych Skalách neďaleko obce Cigel. Niekoľko žien z obce mali sme na starosti zásobovať partizánov chlebom a inými potravinami. Cigelčania zarobili v letnej žatve pri Prievidzi 120 q obilia a z tohto obilia sme postupne jeho mletím získavali múku a piekli chlieb pre partizánov. Týždenne bolo treba upiecť aj 40 chlebov. Chlieb piekli ženy: Alžbeta Sviteková, Suslová-Ondrejková, Marciňanová a mnohé ďalšie, na ktoré sa dalo spoľahnúť. Chlieb sme piekli väčšinou na kvásku. Drobné nákupy, ako marmeládu, margarín, masť, cukor, ocot, soľ a korenia, som chodievala kupovať do Prievidze aj dvakrát týždenne. Peniaze na tento nákup mi dávali partizáni. Nosievala som ho na vlastnom chrbáte. Zemiaky sme dodávali partizánom z našej obce. Zadovážované potraviny a chlieb vynášali sme partizánom do lesa, nie až priamo na ich stanovište, ale sme ho ukladali na vopred dohodnuté miesto, ktoré sa z času na čas menilo, k vôli tomu, ak by nás bol niekto sledoval. Z týchto tajných miest si už partizáni vynášali potraviny sami. Veľa razy sme chlieb vozili partizánom vo vreciach a prikryli ho vo voze hnojom, aby sa takto vezené potraviny maskovali. Najťažšie bolo zásobovať partizánov v tie časy, keď v našej dedine boli usadení Nemci. Raz sa mi prihodila takáto nehoda:

Mjartan v našej obci mal obchod a k nemu sa sústreďovali i zbrane a náboje, ktoré sme dodávali partizánom. Z bezpečnostných dôvodov sme tieto zbrane po ich donosení schovávali v pekárskych peciach. V nočných hodinách sme tieto zbrane dopravovali partizánom. Raz po takejto noci som zakúrila do pece, lebo som chcela piecť chlieb. Keď drevo vpredu prehorelo, rozhrnula som uhlie po peci a v tom nastala v peci preveliká strelba. Rýchlo som privrela vrátka na peci, aby náboje nestrieľali von. Keď strelba prestala, pozrela som do pece a vyťahla z nej úplne dokrivený zásobník do automatu. Hodila som ho hneď do vedra s vodou. V okamihu som si zo strachu pripravila i odpoveď v prípade, že by do môjho domu niekoho priviedla táto strelba. A naozaj vošiel dnu Nemec. Po chvíľke jeho reči som zbadala, že nič nepočul, a tak som pokračovala v práci. Ku podiviu sa mi vtedy chlieb vydaril. Ničoho som sa nebála, lebo mi v Povstaní padol syn a povedala som si, že už nemám čo stratiť, a preto budem pomáhať partizánom, ako budem môcť, aby sa pomstili za môjho syna.“

11. Ján V r a b e c, 64 roč., roľník, Horná Lehota, okres Brezno:

„V Nízkyh Tatrách pod Snožkou mali partizáni postavené štyri bunkre a zemľanky, ktoré boli pre malé skupiny partizánov. Zemľanky neboli tak vybavené ako bunkre. Mohlo sa v nich len spať a odpočívať. V jednom z bunkrov býval i sám generál Osmolov. Keď po zatlačení Povstania do hôr usadili sa nad našou horou partizáni, dali sme im z našej obecnej pokladne pôžičku 20 000 korún. Okrem nás aj ostatné obce finančne vypomáhali partizánom. V našej obci sa vystavovali i občianske preukazy na iné mená než mali partizáni. Maliar z Bratislavy Anton Hollý býval u mňa a veľmi šikovne vedel vyrábať z dreva razítka, do ktorých vrýval názvy jednotlivých notariátov a vedel napodobňovať podpisy viacerých notárov. Najviac občianskych preukazov však bolo vystavených vo Valaskej v januári 1945. V Richtárovom (vrch nad Breznom) sa usadil so svojou partizánskou skupinou Jozef Hagara. I on mal postavené bunkre a zemľanky, v nich som však osobne nebol. Bunkre na Snožke boli stavané tak, že boli vpredu užšie, vzadu širšie. Dnu sa vystupovalo posunovaciami dverami, ktoré sa pohybovali na kolieskach, aby v prípade útoku sa dalo ľahšie z bunkra vybehnúť. Do bunkra sa zostupovalo tromi schodíkami. Pod jednou stenou bolo zhotovené ležovisko, stavané na poschodie. Bunker bol do zeme vykopaný na výšku chlapa. Steny bunkra boli vyložené guľatinou kvôli tomu, aby sa stena nezosypávala (nešutrila). Vrch bol len z guľatiny (obdašok), ktorú potom zakryli kôrou zo stromov, čecínou a hlinou.

Pri Dolnej Lehote vo Vajskovej bol veľký sklad s obilím. Nevieť, ako sme sa v obci dozvedeli, že máme ísť z dediny všetci, ktorí máme povozy, pre toto obilie. Nabral som vtedy sedemnášť vriec obilia. Tak urobili skoro všetci občania z našej obce. Keď bývali partizáni nad našou obcou, mlieť sme toto obilie postupne u Maxa Kompanka za Lúkami a chlieb z tejto múky sme piekli pre partizánov len v spoľahlivých domácnostiach. Upečený chlieb sa potom sústreďoval v dome na konci dediny (smerom k hore), odkiaľ sa chlieb vynášal hore na dohodnuté miesto, alebo sa vozil na vozoch tak, že sa chlieb poukladal do vriec a tie sa potom prikryli suchým hnojom, aby sa zdalo, že roľník ide na svoje pole. Raz na jeseň prihrali partizáni od Rimavskej Soboty väčšie množstvo jalovic a juncov. Najskôr sa tento dobytok pásol po lúkach v blízkosti partizánskeho stanovišťa až do neskorej jesene a potom nám ho partizáni dali na zimovanie do obce. Partizáni si potom každý týždeň brali po jednom kuse do svojho stanovišťa. Od krémára z obce sme kupovali pre partizánov trafiku a pálenku. Slaninu, fazuľu, hrach, zemiaky a lieky vozili sme partizánom vždy tak, ako si pýtali alebo aké zásoby v obci boli. Z času na čas sa partizáni zastavovali v našej obci, keďže táto bola partizánskou. Vždy sme ich vtedy ponúkli takou stravou, akú sme práve mali navarenú, no najčastejšie to bolo mlieko, maslo a chlieb, ktoré si obzvlášť pochvaľovali, pretože do lesa sa takáto strava nemohla nosiť. Najviac deň-dva si v obci oddýchli a využili ten čas na to, že im ženy oprali ich spodné prádlo a za ten čas prevádzali politickú prácu medzi obyvateľmi v obci.

Starostlivosť o ranených partizánov prevzal na seba lekár z Podbrezovej (na meno si nespomínam), týždenne raz ich navštevoval a ťažko ranených sa mu obyčajne podarilo umiestniť do nemocnice na falošný občiansky preukaz. I v našej obci sme liečili partizánov, boli umiestnení u Jána Patúša, Lubomíra Majerníka, Roberta Bušniaka a ďalších. Domáce lieky sa používali dosť často (ženy nám ich nechceli prezradiť), najmä keď nebolo v zásobe masť, ktorú predpisoval lekár.“

12. Peter B a b e j, 61 roč., roľník, organizátor partizánskeho hnutia na východnom Slovensku:

„V našich prípravách na partizánske hnutie (jar 1943) dbali sme na to, aby sa robili zásoby z potravín, ktoré nepodliehali skaze. Boli to predovšetkým konzervy. Tie sme zakopávali v lesoch do jám, ktoré sme poistili pred vlhkosťou vyložením slamou. Zásoby konzerv sa uskladňovali po menších čiastkach, aby po prípadnom odhalení niektorej skrýše ostali zásoby na iných miestach. Taktiež sme robili zásoby obilia, a to tak, že komunisti na východnom Slovensku uskutočňovali zbierku obilia, a to z percenta od výmlatu u majiteľov mláťačiek. Tieto zásoby obilia sme uskladňovali v mlynoch, odkiaľ sa potom dodávala hotová múka priamo partizánom. Takto sme pre naše ciele používali mlyn Onufera z Bystrého, mlyn v Hlinnom a v Čiernom a nakoniec veľký mlyn v Košiarovciach. Roľníci, čo chodievali mlieť do mlynov, mlieť na povolenia, ktoré sme sa snažili im vydávať tak často, ako to zásobovanie partizánov vyžadovalo. Kontrola na mletie obilia bola častejšia, ale už žiadna pri odvážaní múky z mlyna partizánom. Deputátnici z veľkostatkov často klamali svojich správcov alebo s ich súhlasom odvážali obilie do mlynov, ktoré potom slúžilo pre zásobovanie partizánov

(deputátnici z Marhaňa, z Továrneho, z Podčičvy). Dobytok sme len kupovali. Tí, ktorí chceli Povstaniu pomôcť a nemohli prispieť naturálnou pomocou, dávali peniaze, za ktoré sa kupovalo, čo bolo potrebné.“

13. *Eudmila Gašparičová*, 36 roč., robotníčka, Radvaň pri Banskej Bystrici:

„V priebehu Povstania prišla k nám Makarenkova skupina z Gaderskej Doliny. Cesta im trvala do našej obce (Nižná Revúca v Liptove) tri týždne v zime 1944. Celé tie tri týždne na ich pochode jedli suchý ovos so soľou a pili vodu z topeného snehu, ktorý roztápali v prilbách. Táto partizánska skupina si postavila bunker vedľa lesníckej chaty na vrchu Minčolník pri Čiernom Kameni. V chate sa len spalo a v bunkri sa varilo i spalo. Svetili tak, že do hrnčeka dali bravčovú masť, do ktorej vložili knot. Stravu si varili na sude, ktorý si dovezli z našej obce. Bol 200 litrový od kapusty a ten si celý znútra obili plechom, urobili doň dvierka a spravili naspodku rošt. Všetky zásoby potravín sme im poskytovali v obci. Tu sa piekol chlieb po jednotlivých domoch z našej a neskôršie z partizánskej múky (75 kg), z ktorej sa postupne piekol chlieb tak, ako si to partizáni žiadali. Dvakrát do týždňa som chodila do Ružomberka pre lieky, salám a marmeládu. Veľa razy mi za peniaze obchodníci nechceli nič dať. Preto som so sebou nosila vajčička i slaninu a za tú som už dostala všetko, čo som potrebovala. Tieto nákupy som nosila na chrbáte peši z Liptovskej Osady. Z Ružomberka do Osady som chodievala vlakom.

Kým mali partizáni peniaze, kupovali si za ne dobytok, v obci ho porážali a hotové štvrťky mäsa vynášali do svojho stanovišta. V zime prichádzalo k našim staveniam veľa lesnej zvere. Partizáni ju strieľali a získavali si tak potrebné mäso. Niekedy na noc schádzali partizáni najesť sa do našej obce. Boli nám veľmi povďační, keď sme ich pohostili zákuskami a čajom. Zákusky volali náboje. V bunkri bol partizánskym kuchárom otec so synom, Michal a Štefan Horský. Varili len mäso s fazuľou, niekedy aj s cestovinami, zemiakov bolo v našej obci veľmi málo. V obci sme im prali prádlo, vyvárali ho v lúhu (zola), lebo mydla sme nemali. Ranených partizánov sme taktiež liečili v našej obci v jednotlivých domoch.“

14. *Ján Haško*, 49 roč., obchodník, Hermanovce, okres Prešov:

„V našich horách stála brigáda Čapajev, táto mala svojich zásobovačov (proviantníkov), ktorí organizovali dovoz potravín do našej obce, odkiaľ ich už pravidelne vyvážal na lúku pod Oblíkom Juraj Palko. Vstup až do priestoru, kde bývali partizáni, nebol dovolený všetkým občanom našej obce. Múka ostávala v našej obci a tu sa z nej piekol chlieb tak, ako to denne partizáni potrebovali. Chlieb sme piekli na kvásku, lebo droždia bolo málo. Keď partizánov pribudlo, naše ženy piekli denne dvakrát až trikrát, podľa toho, ako boli zásobené aj inými druhmi potravín. Keď mali partizáni viac mäsa a zemiakov, jedlo sa menej chleba. Na jar 1944, keď sa ešte veľa nevedelo o tom, kedy Povstanie započne, robili sa zásoby potravín vo väčších množstvách priamo pri štábe brigády. V dňoch Povstania k brigáde pribudlo veľmi veľa vojakov zo slovenskej armády, a práve preto i zásoby sa veľmi rýchlo minuli. Keď nebolo dostatok partizánskej múky, robil sa po obci zosyp buď obilia alebo múky, ktorú sme ochotne partizánom dávali. Keď sa ukázal nedostatok chleba, naše ženy napochytre piekli partizánom lokše. V dedine sa právalo spočiatku i prádlo pre partizánov, kým ich bolo menej, a to len u rodín, kde bolo bezpečie, že sa nič nevyzradí. Keď potrebovali partizáni na nočné akcie kone, brali si ich z chlieva sami a ráno zasa ich dovedli späť. Nejedna gazda ani nezbadal, že mu kone nenocovali doma. Naša obec bola až do oslobodenia dušou i telom celá partizánska. Pri ústupe fašistických okupantov naša obec bola nimi celkom vypálená.

Drobné veci, potrebné v živote partizánov, brávali sa z obchodu v Hanušovciach. Obchodník Sučka z Hanušoviec mal dobré spojenie s komunistami v Prešove a tí sa zasa starali dodať všetky požadované veci pre partizánov do jeho obchodu. Sprostredkovateľom bol Jozef Seman a ako povozník v tejto úlohe sa dobre osvedčil Jozef Kačka z Hanušoviec. Zemiaky dodávali obce Petrovce a Hermanovce — tých sme mali pomerne dost. Ošípané sme kupovali najviac v obciach, ktoré s nami spolupracovali, ako Mataška, Remeniny, Hlinné, Bystré a ďalšie. Partizáni, ktorí schádzali zo Slánskych hôr na akcie, po ich vykonaní zastavovali sa v našej obci, spávali u nás a jedli to, čo sme práve mali navarené. Najradšej jedávali kukuričnú kašu s kyslým mliekom alebo cmarom, mliečne polievky s cestovinami, lokše zarábané na kyslo v mlieku a všetko, čo sa varilo s mliekom. Najdlhšie sa mohli zdržať na dedine jeden deň a inak v našej obci mohli byť iba zásobovači. Neraz sa stalo, že na prenocovanie a nachovanie mali sme i tri-štyri spojky zo vzdialených úsekov Slovenska.

V našej obci ležali dvaja ranení Rusi a dvaja Slováci — partizáni. Ošetrovali ich ženy: Mária Kaváková, Ondičová-Hudáková a Gajdošová. Injekcie a masť pre ranených partizánov prinášal súdruh Hrušovský z Prešova.“

15. Doc. Jaroslav Majer, 39 roč., vysokoškolský učiteľ, príslušník brigády Čapajev:

„Roku 1944 hneď po maturite odišiel som k partizánskej jednotke Čapajev. Bol som mladý, neskúsený, ale bojovať som chcel, lebo som od malička rástol v domácnosti s komunistickou výchovou. Keď som už bol na viacerých akciách, zbavil som sa strachu zo strelby a už som sa považoval za schopného partizána. Na akcie som chodieval s mojím družstvom veľmi často. Mal som veľa takých spolubojovníkov, ktorí večer pri ohni vedeli do všetkých podrobností slovom i gestikuláciou oživiť priebeh tej-ktorej akcie. Bolo to hotové divadlo. Na takéto posedenie sme si tak zvykli, že sme týchto našich „hercov“ nútili, aby svoje zážitky znova opakovali. Ostatní sme sa išli popučiť od smiechu a závideli sme týmto „hercom“, že ich nevieme napodobniť. Mali sme ich vo veľkej úcte a ktorí sme nefajčili, odovzdávali sme im vďaka svoj prídel cigariet.“

16. Peter Ždiňák, 51 roč., robotník, Križe, okres Bardejov:

„V čase, keď sme organizovali partizánske hnutie, býval som na Križoch pri Bardejove. Bol som pristašom u môjho svokra, ktorý bol roľníkom. Raz z jari som sa vybral do hory pre drevo, lebo sa nám nejako cez zimu všetko drevo minulo. V hore som si dreva nakládal na voz a pohol k domu. V hore bolo ticho a nikde žiadnej ľudskej stopy. Ako si tak idem dolu cestou lesom, musel som si občas i voz pribrzdiť, vidím, že popri mne prešlo asi 30 ľudí, všelijako poobliekaných. Tak na pol oka som zazrel, že majú pri sebe zbraň. Minuli sme sa v najväčšej tichosti. Nik z nás nepozdravil. Za chvíľu mi nedalo a ja som sa otočil. V tom ku mne pribehli niekoľkí partizáni naraz a rozkázali mi, aby som kľakol. Urobil som tak. Opýtali sa ma, či sa viem modliť. Povedal som, že viem. Prikázali, aby som sa modlil otčenáš. Keď som sa pomodlil, povedali, aby som si položil pravú ruku na srdce a prisahal, že to, že som ich stretol, nepoviem ani vlastnej žene ani rodičom ani nikomu, koho stretnem. Ja som tak, ako mi predriekavali za nimi opakoval. Už som teda mohol vstať a poberal som sa preč. Naraz mi jeden z nich, teraz viem, že to bol veliteľ Váňa v skupine Čapajev, povie: „O šiestej hodine budeme u teba dvaja. Zabi jalovicu a rozober mäso.“ Od veľkého strachu som prisľúbil. Kým som prišiel domov, vec som si rozmyslel a šiel všetko povedať bratovi. Ten mi poradil, aby som jalovičku nezabil, že ma to partizáni len tak postrašili. Ale o šiestej večer dvaja partizáni naozaj prišli a ja som sa vyhovárал, ako som len mohol. Povedali mi zase, že prídu o dve hodiny a že jalovička musí byť pripravená. Odišli, ja som šiel po brata a jalovičku sme v tichosti zabili a pripravili mäso. Partizáni prišli presne, ako povedali, mäso vzali do ruksakov a znova mi povedali, že na druhý deň v takýto čas prídu znova a mám im zabíť vola a dať jedného živého koňa. Veľmi som sa bránil a vysvetľoval, že som len chudobný pristaš, že v obci majú ľudia po 15 až 20 kusov statku a že prečo práve ja najchudobnejší som takto postihnutý. Nebolo pomoci, príkaz som musel splniť. Na druhý deň bol vól zabitý a kôň pripravený. Prišli, všetko zaplatili a viacej už odo mňa nič nebrali. Takto som sa stretol prvý raz s partizánmi. Odvtedy som bol s nimi stále v styku a v najužšej spolupráci. Kupoval som pre nich múku a ostatný proviant u Vančíka v našej obci. Keď tento nemal dosť tovaru, chodieval som s vlastným povozom až do Bardejova. Raz ma udal lesník Olifer od Fikera žandárom v Kružľovskej Hute, preto si tí na mňa počkali a pristavili ma, keď som raz mal takto naložený voz s proviantom. Jeden sa volal Bučko a druhý Karol. Keď som im dokazoval, že to veziem pre lesných robotníkov, tak ma prepustili, ale hneď aj mi pohrozili, že veziem naposledy. Viac vraj nesmiem nič voziť. Veliteľovi partizánov som túto príhodu rozpovedal. Na druhý deň partizáni obštúpili žandársku stanicu v Kružľovskej Hute a šli vyjednávať so žandármi. Tak ich vtedy spracovali, že potom ešte aj na pomoci boli partizánom, a to tak, že z vlaku organizovali útek sovietskym ľuďom, ktorých Nemci viezli do zajateckých táborov. Koncom októbra 1944 obsadili našu dedinu Nemci a mňa spolu s niekoľkými obyvateľmi obce zajali ako rukojemníkov a zavreli nás do školy v obci. Naše ženy ochotne dávali Nemcom potraviny, ale bez peňazí, skoro celý týždeň. Partizáni sa za ten čas v obci neobjavili. Keď Nemci videli, že ich máme „radi“, prepustili nás, ale nám nariadili zapriať do vozov a viesť ich ďaleko do tylu aj s ich zásobami. Mne sa ušlo na voz veľa nemeckého proviantu. Prvú príležitosť som využil na to, že som sa od kolóny ďalších povozov šikovne odtrhol a zabočil rovno k partizánskej jednotke Lipa, ktorá stála ďaleko za Bardejovom v horách.“

17a. Paula T a š k á, 60 roč., domáca, Krám (Čierny Balog), okres Brezno:

„Na obecnom dome boli uväznení slovenskí vojaci, ktorých sem Nemci priväzali tak, ako ich chytali po zatlačení Povstania. Nám Nemci dovolili nosiť im stravu. Oni im žiadnu nedávali. V prvý deň nás vojaci požiadali, aby sme chodili s dvoma kandvičkami a v tej druhej alebo aj v obidvoch miesta jedla prinášali im naše domáce šaty, na ich preoblečenie. Stravu s nami nosili aj odrastení chlapci a tak Nemci nezbadali, že s každou ženou opúšťa Obecný dom aj preoblečený vojak. Civilné šaty sme naschvál vyberali najmenších rozmerov, lebo v tom vyzeral aj najstarší vojak ako chlapec a prítulný k vychádzajúcej žene, bezpečne preklzol cez nemeckú stráž. Vtedy sme veľa našich vojakov z obecného domu takto oslobodili. Avšak o niekoľko dní na to Nemci prišli a už nám viac nepovolili nosiť stravu do obecného domu.“

17b. Paula T a š k á, 60 roč., domáca, Medveďovo pri Čiernom Balogu, okres Brezno:

„Počas Povstania sme mali všade plno vší. Už sme si hovorili, že tie vši hádam i na paši boli, keď ich je všade toľko. Tak sme sa niekedy z našej vlastnej biedy smiali. Vytvárali sme šaty v lúhu, ale keď sme i partizánske šaty spolu i s našimi prali, tak sa ony rozliezli. I svrab sme zažili. Z toho sme až rany po tele mali. Lieky sme nemali, a preto nám starší chlapi, ktorí prešli prvou svetovou vojnou, poradili, aby sme rany zasypávali dreveným prachom, uvoľneným z dreva, ktoré bolo zožierané črvotočom. Rany sa ním dobre sušili, ale nehojili. Preto sme si robili masť z potlačenej modrej skalice, zamiešanej do bravčovej masti. Takáto masť proti svrabu pomáhala, no i tak sme sa svrabu v dedine úplne nezabavili a po fronte nám lekári dávali takú masť, ktorou sme sa natierali tri dni a po vykúpaní sa svrab viac neobjavil.“

18. Vd. Anna K a p e l u c h o v á, 54 roč., členka JRD, Radvaň, okres Humenné:

„V oddieli u Majorova som mala svojho syna. Pretože v čase Povstania bolo v našej obci zanechanej veľa zbrane po slovenskej armáde, ukryli sme túto a postupne vynášali viacerí občania z obce priamo partizánskym skupinám. Pretože naša obec je na hlavnej ceste Humenné—Medzilaborce, bolo dosť obtiažne vykonávať túto prácu tak, aby sme na seba neupozornili Nemcov, ktorí v našej dedine boli takmer stále. Robievali sme to tak, že sme na našom poli úmyselne nechávali nevykopené zemiaky, aby sme ich mohli použiť ako zámienku pre odnášanie týchto zbraní partizánom. Najviac to boli granáty a náboje. Každé ráno niekoľko našich žien nakládlo do batôžka (zajda) niekoľko granátov a nábojov, motyku vzalo do ruky a šli na pole. Tieto zásoby streliva sme ukladali do dobre zamaskovanej jamy v šípovom kríku, odkiaľ si ich partizáni odnášali do hôr. Keď sa naše kopanie zemiakov veľmi pretahovalo, pobadali to i Nemci a neraz za nami striehli, prípadne sa nás rovno opýtali, prečo tak dlho kopeme zemiaky. Samozrejme, že sme si vždy našli výhovorky. Ťažšie to bolo, keď som synovi chcela dodať pre ich partizánsku skupinu zásoby potravín, najmä chleba a slaniny, ktorú tak často pýtal. Na túto prácu sa ochotne podoberali mocnejšie a smelšie ženy v obci, ktoré poznali cestu lesom až na stanovisko, kde sa skupina môjho syna nachádzala. Tak isto sme priamo od Nemcov pod zámienkou, že pre nás získavali lieky, hlavne obväzy, jódovú tinktúru, bórovú masť, ktoré prostriedky už v tom čase bolo veľmi ťažko dostať i v lekárňach.“

19. Juraj M a ň á k, 51 roč., príslušník partizánskej jednotky Lovci:

„V bojovej akcii pri Zázrivej som utrpel dvoje zranení naraz. Zlomil som si nohu a zároveň som bol do nej strelený (so zlomenou nohou som nemohol utekať). Moji spolubojovníci ma takto raneného ukryli v dobre zamaskovanom bunkri a ošetrili, ako najlepšie vedeli. Ležali sme v ňom dvaja a o stravovanie sa starali občania zo Zázrivej, upovedomení o našom zranení. S týmto zranením som ležal v bunkri dva týždne, pokiaľ sa nepodarilo Zázrivčanom zabezpečiť moje prevezenie do žilinskej nemocnice. V nemocnici som nemohol dostať také ošetrovanie, ako si moja choroba vyžadovala, pretože i tu som bol viac-menej skrývaný. V dôsledku toho moje zdravie sa veľmi zhoršilo a až po oslobodení našej vlasti som dostal riadne ošetrovanie na Ortopedickej klinike v Bratislave.“

20. Vd. Alžbeta M o l i t o r i s o v á, 57 roč., robotníčka, Hermanovce, okres Prešov.

„V septembri 1944, keď sa partizáni zo Slánskych hôr presťahovali ďalej k Medzilaborciam, nechali asi sedem ranených partizánov dobre schovaných v lese nad obcou Kereštevou (teraz

Okružná). Boli zverení do opatery dr. Nevického. Niektorých sme mohli previezť do nemocnice. Mali občianske preukazy na falošné meno a troch sme si vzali po domoch na ďalšie liečenie. Ja som si vzala partizána Michala, ktorý mal ťažko zlomenú nohu. Proti boľastiam mu chodil dávať dr. Jozef Molčany injekcie. Noha sa mu veľmi pomaly hojila. Preto som sa poradila so ženami, čo mám robiť. Poradili mi veľmi dobrú rastlinu kostival (*Symphytum officinale*), ktorého koreň som umyla a porajbala, na masle som ho trochu udusila, rozotierala na handry a prikladala na miesto, kde bola noha zlomená. To nebolo všetko. Poradili mi, aby som mu dávala dobrú stravu. Ja som bola chudobná a môj muž bol bez práce ako chorý baník. Preto som chodievala do spoľahlivých domov pýtať pre môjho chorého partizána slaninu, tvaroh a mlieko. Eudia mi ochotne dávali. Ba na moje veľké prekvapenie nosili sami potraviny do môjho malého domčeka na konci Hanušoviec. Zlomenina sa od kostivalu a dobrej stravy naozaj začala hojiť a po štyroch týždňoch partizán Michal s poďakovaním odišiel.“

21. Stefan Bajuz, 62 roč., Závada:

„Liečil som partizána na svrab (škrabky). Mal po tele veľké chrasty a niektoré boli krvavé od škrabania. Partizáni mi ho dali na liečenie, aby sa svrab nerozniesol na ostatných. Najskôr som mu začal prikladať na telo obklady z kapustnice (rosolu). Telo ho pod kapustnicou prestalo svrbeť, ale chrasty sa nechceli tela opustiť. Rozpamätal som sa na to, že nám na fronte za I. svetovej vojny tiež svrab liečili, a to modrou skalicou. Obstaral som si modrú skalicu tiež, dobre som ju na prach roztkol a zamiešal do bravčovej masti. Aby bola lepšia, zamiešal som do nej aj takú stvrdnutú potlčenú sadzu (spuzu) z komína, kde sa zvykne u nás údiť slanina. Touto masťou som ho len zopár razy potrel, začali chrasty odpadávať a svrab sa stratil. Ešte aj doktor, čo v dedine liečil v škole partizánov na iné choroby, pýtal si môj recept.“

22. Pavlína Praženicová-Vendelin, 66 roč., domáca, Nižná Revúca, okres Liptovský Mikuláš:

„Partizán Juraj Meleš bol ranený. Doniesli ho ku mne do domu a mal šesť rán. Ani lekára nebolo, ani liekov som nemala. Šla som do lesa, vyhľadala červený smrek (jalovô drevo) a naškriabala som z neho zrelú pryskyricu (smolu). Túto som s včelím voskom a maslom spolu rozpustila a keď to všetko vychladlo, natierala som takto pripravenú masť na handričky a prikladala na rany Melešovi. Rany už boli zahnisané a táto moja masť ich čistila a hojila. Takéto liečenie bolo veľmi dobré (hojivé). Keď sa tak u nás Juraj Meleš liečil, prišli do dediny Nemci. Prišli aj k nám do domu hľadať partizánov. Z veľkého strachu o chorého vliezla som k nemu chytro do postele a keď sa Nemci spytovali, kto je to, odpovedala som, že je to môj muž a môj ozajstný muž, že je môj otec. Nemci uverili a odišli. Juraj Meleš je dnes zdravý. Aj na týfus som mala chorých partizánov. Keď mali veľkú horúčku, robila som im octové zábaly (jeden tál octu a tri tále letnej vody). Keď horúčka povolila, stačil už aspirín s čajom. Hlavne čaj vypili chorí na týfus najviac.“

23. Mária Sitarčíková, 71 roč., dôchodkyňa, Krám pri Čiernom Balogu, okres Brezno:

„Raz v zime mi na sánkach doviezli raneného partizána. Bol strelený do nohy. Najskôr som ho liečila masťou, ktorú mi dal lekár, a keď sa rana nechcela zahojiť, začala som mu na ňu prikladať masť urobenú s kopytníka (*Asarum europaeum*) a masla. Keď sa rana už zatvárala, začala som prikladať smolu zo smrečkov, ktorá dobre ťahala hnis.“

24. Vd. Anna Migrová, 60 roč., roľníčka, Nižná Revúca, okres Liptovský Mikuláš:

„Ranených partizánov sme liečili v obci po domoch. Veliteľ Makarenko mal vo svojej skupine lekára Stepanova, ktorý si raz sám operoval nohu, vonkajšiu stranu stehna, a to tak, že si nastavil jednou rukou zrkadlo a druhou ranu rozrezal. Po takejto operácii mal veľké boľasti a musela som mu ísť kúpiť do Ružomberka morfiu, aby mohol zaspáť a aby necítil boľasť. Stávalo sa niekedy, že partizán v našej obci prešiel čary (učarovali mu) a ostal chorý. Dostal teplotu a prestal jesť. Od tejto choroby najlepšie bolo používať čaj z podstate . . ., ktorá rastie po horách. Keď mal partizán otravu žalúdka, varili sme mu čaj zo semena bodliaka (*Cirsium*) (tri semená na 1 dcl vody). Tržné rany, ktoré boli na povrchu, sa najlepšie hojili šťavou z rebrička (*Achillea mille folium*). Proti hnačkám sme dávali partizánom čaj, obyčajne bylinkový čaj z čučoriedkového a malinového listia.“

25. Božena Grešová, domáca, Dolný Kubín, ul. Obrancov mieru 411:

„Bola som partizánkou u partizánskej skupiny kpt. Tichonova, ktorá skupina mala svoje bunkre nad Zverovkou pod Roháčmi. Ranených sme ošetrovali v bunkroch. Ak bol ranený partizán Slovak a jeho život bol na vlásku, po poskytnutí mu prvej pomoci zvyčajne sa nám podarilo ho umiestniť v nemocnici v Dolnom Kubíne, v Zakopanom alebo v Ružomberku. Horšie to bolo s ranenými sovietskymi občanmi. Tých sme do nemocníc nemohli odoslať, lebo by sa po reči bolo hneď poznalo, o akého občana ide. Bola to neraz ťažká chvíľa pozerať sa na umierajúceho partizána, ktorému sme v našich podmienkach nemohli zachrániť život. Najviac sme mali čo robiť s omrzlinami na nohách bojovníkov v našej skupine. Tie sme liečili jedine liehom (špiritusom), a to tak, že na zhnisané rany sme prikladali obklady z riedeného alkoholu. Rany sa síce hojili veľmi pomaly, ale aspoň tak nezapáchali.“

26. Anton Auxst., 82 roč., a Mária Paučíková, 80 roč., Medveďovo, okres Brezno:

„Keď nám počas Povstania prinášali omrznutých partizánov, tak sme im prikladali na zmrzuté miesta porajbané surové zemiaky alebo kyslú kapustu zo suda. To bolo veľmi dobré, keď sa toto liečenie použilo zavčasu, kým sa neotvorili rany. Telo pod týmto liečením skoro ožilo.“

27. Johanna Ťažká, 54 roč., domáca, Medveďovo pri Čiernom Balogu, okres Brezno:

„Naši chlapi chodili k partizánom. Nosili im zprávy, potraviny a čo bolo treba. Raz počas fronty v zime šli inou cestou ako obvykle a počuli z blízkeho senníka volanie. Keď prišli k senníku našli v ňom zraneného a napoly zmrznutého sovietskeho partizána, ktorý tam už tri dni ležal bez opatery. Vrátili sa domov a hneď mu vyniesli jedlo a nejaké zaokrytie, keďže v senníku nemohli kúriť a ani nemal kto kúriť. Takto ho tam ešte naši chlapi opatrovali celé dva týždne a v dedine nikomu nič nepovedali. Jedného dňa ho na sánkach (krnách) priviezli ku mne. Volal sa Fedor Grigorovič a pochádzal z Krasnodaru. Hneď na to prišla aj z našej partizánskej skupiny rozviedka a zistovala jeho totožnosť. Ležal v mojej izbe len tak, ako ho doniesli, v deke na zemi a partizáni mu nechceli uveriť, že naozaj bol ranený v partizánskom boji a že je on naozaj partizánom. Až nakoniec tak, ako sa Fedor Grigorovič dožadoval, zavolali Ivana Rybačenku (ten stál so svojou skupinou v iných lesoch), ktorý ho zachránil pred istým zastrelením. Ivan Rybačenko ma veľmi prosil, aby som sa o Fedorovo zdravie starala a že keď vyzdravie, on sám si preňho príde. Až po tomto všetkom vysvetlení mohli sme raneného Fedora začať ošetrovať, čo sa stalo až o dva dni. S inými ženami sme ho hneď poumýjali, preobliekli do čistých šiat a položili do postele a šli hľadať lekára. Za tie dva dni, čo ležal bez ošetrovania, bolo v izbe už veľa hnilobného zápachu. Na nohách mu začali omrzuté miesta hnisať a začali odpadávať články jednotlivých prstov na nohách. Spočiatku od veľkých boľastí ani nejedol. Lekár z Čierneho Balogu prišiel sa na neho pozrieť, ale potom už len masť pre neho posielal, ale ho nenavštevoval. Keď sa Fedorovi začínalo lepšie vodiť, pripravila som na jeho 40 ročné narodeniny kávu a mäso. Bol veľmi prekvapený a začal nám rozprávať o svojom živote doma a o svojich najbližších príbuzných. Nikto veru, ani ja, sme neverili, že nášho Fedora zachránieme. Každý deň som mu na rany prikladala čerstvú masť a obväzovala jeho rany do čistých handier zo starých plachiet, lebo tie boli najmäkšie. Rany sa naozaj začali hojiť. Keď k nám prišli nemecké hliadky, všelijako som ho chránila, aby ho u mňa nenašli, aj ľudia z obce mi v tom pomáhali. Keď k nám prišla do obce ČA asi v máji 1945, odviezli už ako-tak zdravého Fedora Grigoroviča do Hnúšte, odkiaľ ho vraj odviezli lietadlom do jeho vlasti. Teraz ani neviem, či žije.“

28. Vlado Volko, 62 roč., pracovník pošty, organizátor partizánskeho hnutia v Liptove.

„Už od samých počiatkov organizovania partizánskeho hnutia v našom kraji bol som ako komunista do neho plne zainteresovaný. Po zatlačení Povstania do hôr ostal som naďalej v styku s partizánskymi jednotkami v Liptove. Mali sme na starosti ich zásobovanie proviantom a umiestňovanie ranených partizánov do nemocníc alebo do súkromia. Mali sme často také prípady, že bolo treba naprávať vyklbené nohy partizánom alebo postarať sa o liečenie zlomenín nôh u partizánov. V týchto prípadoch sme vždy vyhľadali človeka, ktorý zvláštnym hmatom rúk vedel zistiť, o akú zlomeninu ide, a vedel ju „napraviť“. Potom sme takúto zlomenú končatinu podľa rady týchto „naprávačov“ (znahorov) spolu s nimi upevňovali do doštičiek a zaviazali obväzom. Tieto zlomeniny sa veľmi rýchlo hojili.“

29. Anna Š u l o v s k á, 57 roč., ošetrovateľka, organizátorka partizánskeho hnutia v Humennom.

„Od počiatku som bola zainteresovaná do partizánskeho hnutia v našej východoslovenskej oblasti. Keď som už ako komunistka z bezpečnostných dôvodov nemohla naďalej ostať vo svojom byte, odišla som s mojimi dvoma dospelujúcimi dcérami do partizánskej obce. Okrem výpomoci pri liečení partizánov som šila košeľe a spodky pre partizánov z padákov. Partizáni sa neraz uchádzali u mňa o radu, čo majú robiť, keď majú časté hnačky. Skúsenosti som sice mala z môjho zamestnania ošetrovateľky, ale lieky som nemala. Preto som im odporúčala alebo i sama pripravila čaj uvarený z makovic, alebo jednoducho som namlela maku, ktorý jedli nesladený. Tento spôsob liečenia hnačky sa aspoň u mojich partizánov, ktorých som liečila, veľmi dobre osvedčil.“

30. Mária Z a s t a v k o v á, domáca, Malachov, č. d. 161, okres Banská Bystrica:

„Partizáni doniesli ku mne raneného Ondreja Džugaja. Mal odstrelené prsty na rukách. Nemecký štáb som mala v prednej izbe. Tí, ktorí ho doniesli, opatrne ma zaklopaním na okno v zadnej izbe vyvolali von a povedali mi, o čo ide. Otvorila som okno na zadnej izbe a pretiahli sme v plachte raneného partizána do izby. Uložili sme ho k chorej starej matke. Rany na rukách sme poumývali a potrelí masťou od lekára a obviazali sme mu postriešané ruky. Keď sa Nemci dozvedeli, že stará mať je nám chorá na týfus, presťahovali sa z nášho domu. Mali sme šťastie, lebo práve v ten čas sa v dedine týfus naozaj vyskytol.“

31. Helena C h a m l o v s k á, domáca, 42 roč., Podhradie, okres Prievidza:

„Chlieb sme piekli pre partizánsku skupinu Hagarovu len v tých domoch, ktoré boli istejšie. Imrich Chamľovský bol zásobovateľom u partizánov. Vozil nám do obce múku z Novák a od mlynára z Malej Lehoty. Múku vymeriavali ženám jeho pomocníci. Na jeden chlieb sme dostali slamenný košík múky (ošítká). Chlieb bol veľmi dobrý, lebo múka bola miešaná pšeničná so žitnou, a tak stačilo chlieb piecť i na kvásku. Takto sme piekli niekedy aj dvakrát denne až do 25. novembra, kedy sa partizáni od nás odsťahovali do iných lesov. Keď schádzali partizáni z hôr na bojové akcie proti Nemcom, zastavovali sa v našej obci a vtedy sme ich všetkých nachovali našou potravou. Najradšej mali mlieko alebo stravu varenú z mlieka. Ovocia sme mali v našich záhradách dost. Mohli si ho voľne trhať a niekedy si v kapsách odnášali ovocie i pre svojich kamarátov do lesa.“

RÉSUMÉ

Dans notre étude, nous examinons la question du logement, de l'approvisionnement, de l'alimentation, du transport et des soins médicaux apportés aux partisans avant et pendant le Soulèvement National Slovaque, soit dans la période entre 1942 et 1945. En cette époque révolutionnaire historique, toute la nation slovaque s'est ralliée à la lutte pour la libération nationale. Le succès de la guerre partisane au cours du Soulèvement National Slovaque est dû aussi bien au dévouement et à l'héroïsme des partisans eux-mêmes qu'au fait qu'ils aient bénéficié de l'aide et du soutien de toute la population.

Les faits et réalités que nous rapportons dans notre étude ont surtout une valeur documentaire. Ils permettent aux lecteurs de se familiariser avec la vie des partisans qui, en acceptant les conditions et les épreuves les plus dures, hâtèrent par leurs actions la défaite de l'Allemagne hitlérienne et la libération de notre patrie. Les connaissances que nous avons acquises au moyen de recherches ethnographiques ne font que confirmer l'esprit de sacrifice dont la nation a fait preuve lors de cette époque révolutionnaire, tout en éclairant celle-ci d'un jour nouveau.

Dès 1942, donc tout au début des préparations pour le Soulèvement National Slovaque, le Parti Communiste clandestin a pris des mesures efficaces pour assurer le succès de la guerre partisane. Dans les montagnes de la Slovaquie, les partisans commencèrent alors à construire leurs abris dans le genre des „koliba“ (hutte de berger — fig. 1—4) ainsi que des cachettes pour abriter le matériel de propagande, les armes, les réserves d'aliments et de vêtements.

A cette intention, on utilisa les formes primitives de l'architecture populaire ainsi, par exemple, pour ces caves-silos, comme on les trouve souvent dans les campagnes slovaques (dessin n° 7).

Après la retraite des insurgés à la montagne, ces abris servaient aux partisans d'habitats provisoires. Peu à peu, ils ont été transformés en blockhaus (fig. 8) qui, outre leur fonction défensive, convenaient parfaitement aux conditions de vie dans le maquis pendant notamment l'hiver 1944/45. Des abris blindés de ce genre, indispensables pour la guerre partisane, ont été construits sur tout le territoire de la Slovaquie. Ils étaient bien camouflés, assez chauds et suffisamment spacieux pour contenir un groupe important de partisans. Quant à la technique de construction de ces édifices, il en existe des spécimens fort intéressants. Il s'agit pour la plupart de constructions typiquement populaires qui révèlent en général le métier du constructeur: charpentier, mineur ou paysan. Le plus souvent, le constructeur devint aussi un des locataires temporaires du blockhaus (fig 6—10).

Nous avons conservé sur notre territoire plusieurs de ces abris qui ressemblent aux refuges appelés „zemnice“ de nos montagnards. Il s'agit d'un toit en bois, recouvert de feuillages, de branchages et de terreau, offrant ainsi un camouflage en parfaite harmonie avec le terrain (dessin n° 4). Pour retenir la chaleur, l'intérieur de l'abri a été entièrement tapissé de bois (planches ou rondins).

En dehors de ces abris spécialement construits, les partisans ont adapté à leurs besoins des espaces souterrains disponibles, dont surtout des grottes naturelles ou bien des mines abandonnées (fig. 14). Les partisans les ont astucieusement aménagées et transformées en de véritables forts d'arrêt.

Les partisans construisaient aussi des maisons de bois ayant une partie souterraine plus ou moins profonde (dessin n° 5). Les abris de ce genre sont généralement situés dans des forêts épaisses, assez loin des agglomérations habitées. Certaines unités de partisans, astreintes aux déplacements fréquents et au passage d'une zone de combat à l'autre, ne construisaient que des tentes ou des huttes provisoires. Vu le caractère très mobile de la guerre des partisans, ce genre d'habitat représente le type le plus courant et le plus varié (fig. 20 et 21, dessins n° 8 et 9).

Dans notre étude, nous examinons aussi la question de l'approvisionnement et de l'alimentation des partisans qui reposait essentiellement sur la collaboration de ces derniers avec la population civile des villes et des villages. Ce sont les communes entièrement dévouées à la cause de la Résistance, dites „communes de partisans“ qui se chargèrent le plus efficacement de cette tâche. Leurs habitants organisèrent l'approvisionnement des partisans en aliments, ils cuisaient le pain et accomplissaient des prodiges pour l'acheminer vers les camps des partisans. Ils étaient constamment exposés à des représailles de la part des autorités fascistes qui ne ménageaient pas les moyens pour les surveiller. Même après la répression de l'Insurrection, lorsque les occupants incendièrent et anéantirent plusieurs communes de partisans, le peuple continua vaillamment de soutenir les partisans dans leur lutte contre l'ennemi commun.

Au cours de l'Insurrection nationale slovaque, se procurer des médicaments et assurer les soins médicaux aux blessés constituait pour les partisans un problème complexe. Très souvent ils ont dû faire appel aux méthodes traditionnelles populaires qui, dans la plupart des cas, donnaient des résultats satisfaisants. A côté des médecins, hommes et femmes, à côté des étudiants en médecine et des infirmières professionnelles qui, en ayant rejoint le camp des partisans, y travaillaient avec un dévouement admirable, il y avait de nombreuses femmes, simples villageoises, qui soignaient les malades et les blessés. A défaut de médicaments modernes, elles devaient recourir aux remèdes ancestraux: infusions, décoctions, pommades, cataplasmes et autres drogues à base d'herbes dont ces femmes détenaient le secret. En

poursuivant nos recherches, nous avons pu constater que ces moyens ont non seulement produit des effets bienfaisants, mais que, et même très souvent, ils ont donné des résultats surprenants.

L'application des traditions et expériences populaires pendant la guerre partisane et le Soulèvement National Slovaque en 1944/1945, apporte un témoignage de plus sur l'immense dévouement de la population qui, pour conquérir sa liberté, avait été prête aux sacrifices les plus lourds. La lutte pour la liberté était ici accompagnée de la lutte pour la victoire des forces progressives dans notre société.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XII, 1964, № 3

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Боžена Филова и Вера Носáльова

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang XII, 1964, Nr. 3. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XII, 1964, No 3.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné XII, 1964, No 3. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Casopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XII, 1964, číslo 3. — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, prof. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloššáková

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13.50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-06*41319

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964